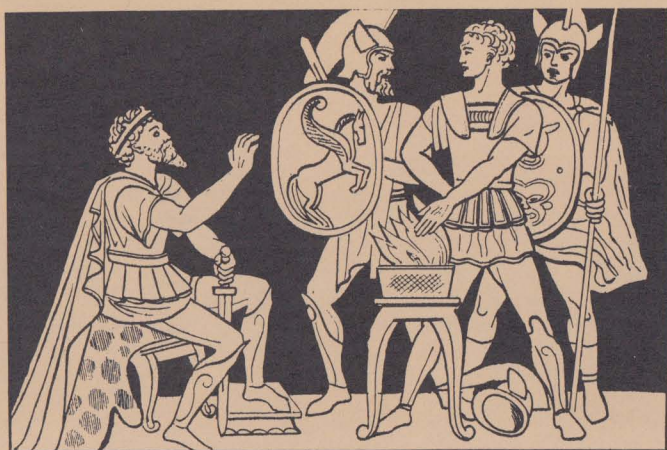

МИХАЙЛО СОНЕВИЦЬКИЙ

ГОМІН
ДАВНОМИНУЛИХ ДНІВ

НЮ ЙОРК 1955

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА Ч. 6.

МИХАЙЛО СОНЕВИЦЬКИЙ

ГОМІН
ДАВНОМИНУЛИХ ДНІВ

ЗБІРКА ОПОВІДАНЬ

diasporiana.org.ua

Л Ъ В І В 1 9 3 8

НАКЛАДОМ „РІДНОЇ ШКОЛИ“

Передрук львівського видання з 1938 р.
Весь львівський наклад цієї збірки оповідань
знищений більшовицькою владою в 1939 р.

НАКЛАДОМ АВТОРА

ПРОМЕТЕЙ.

1.

Дивні речі творилися на небі й на землі, великі події збувались. У твердих змаганнях народжувалися нові часи, наближався новий лад світу.

Між двома поколіннями богів довго йшов запеклий бій за владу над вселенною.

Старі пани світу, Тітани*), дужі нащадки Урана-Неба й Гаї-Землі, стояли табором на схилах гір Отрису, на південному краї Тессалії. Дикі й неприборкані сини природи збилися вкупі і сліпо слухали наказів суворого вождя. А верховодив ними понурий пан вселенної Кронос-Час наймогутніший із Тітанів. Завжди невгомний, сторожкий, занепокоєний за свою владу, всюди

*) У нас пишуть латинські й грецькі імена власні: Титан, Аттика, Коринт, Есхиль, Евріпід, Тацит, Тібр, але Діоніз, над Дніпром: Аттика, Коринт, Есхиль, Евріпід, Діоніс, Тацит, Тібр. Автор, бажаючи зблизитися до старовинної грецької й латинської вимови тих імен, задержує і там, де було грецьке чи латинське **і**, пише **и** там, де було грецьке **τ**, латинське **у**, як це розрізняють у письмі західньо-європейські мови. Отже: Тітан, Аттика, Евріпід, Тацит, Тібр, але: Айсхиль, Олимп, Діоніс.

прочував ворогів, скрізь добачував небезпеку для себе.

Як же не тривожитися тому, хто силоміццю скинув із престола рідного батька, предвічного Урана? В його нутрі гомонить невпинно прокляття, що тоді кинув був Уран на негідного нащадка: прийде хвилина, коли й його переможуть власні діти, постопчуть, знівечать, скинуть у провалля забуття.

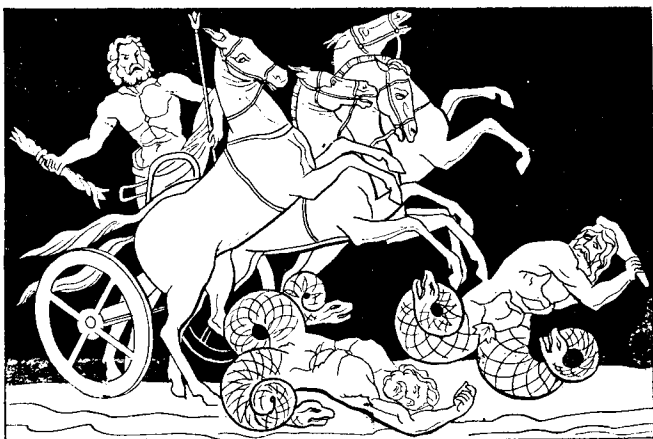
І боронився сполоханий Кронос, як уміє боронитись жорстока, сліпа сила. До давнього злочину докидав усе нові. Всіх синів і всі дочки проковтував, бо лякався свого потомства. Аж матері Реї шкода стало дітей і замість останнього сина, Зевеса, подала Кроносові камінь. Нелюдяний батько не спостеріг підступу. А вирятуваний Зевес виховувався тайкома на острові Креті. Як вилюднів*), Рея піддала Кроносові засіб, що приневолив його вернути всі діти, що їх колись був проглинув. Оце й були ті сили, що почали лютий бій із жорстоким Кроносом.

Нове покоління богів наступало з другого кінця Тессалії, з небосажних, снігами вкритих вершин Олимпу. Перед вів Зевес, із ним були його брати, Посейдон і Гадес, та сестри, Гера, Деметера й Гестія. Помагали їм одноокі велетні, невтомні Кикльопи, що їх визволив Зевес із бездонних провалей Тартару. Без відпочинку, без утоми ку-

*) підріс.

вали вони для свого добродія нову зброю: страшні громи і блискавки.

Лютий бій не вгавав ні на мить. Уся природа, здавалося, шаліла. Дикі табуни хмар гонили по небозводі, гудів-ревів навіжений буревій, клекотіли води, бурилися морські хвилі, дрижали земні основи.

Зевес перемагає Гігантів. (Гіганти — також сини Гай-Землі, велетенські потвори: пів людини, пів вужа; з ними боровся Зевес по перемозі над Тітанами). Із старинних зразків перерисував С. Гординський.

З дикою розпукою боронили Тітани своїх становищ, кидаючи величезні відломи скель на напасників. Та вони мали нову, кращу зброю: раз-у-раз силав Зевес із-за хмар вогняні стріли. І сліпли від блискавок, і глухли від громів Тітани; падали знеможені в безсилі, а Зевесові

спільники, сторуки велетні Гекатонхейри спихали їх у ті самі безодні Тартару, з яких їх самих не щодавно добув Зевес.

Так покінчився бій славною перемогою нових сил.

Але не всі Титани опинилися в Тартарі. Новий пан світу пощадив старезного дідугана Атланта, тільки ж за кару казав йому двигати на спині небозвід. Пощадив і Океана, котрому доручив, щоб своїми водами обливав круг землі. Пощадив і мудрого Прометея, що ввесь час боротьби ніс допомогу молодим силам.

2.

А на землі кипіло вже тоді буйне життя. Шуміли непрохідні ліси, колихалися зелені трави, пишалися до сонця різнобарвні квіти. І вже в прозорих водах гралися веселі риби, в піднебних просторах співала пташня, по животворній землі тинялися стада всякого звіра. Жило вже тоді й людське плем'я.

Серед пізніших поколінь ходили з уст до уст глухі вістки, що перших людей створив перед віками Титан Прометей. Цей син Япетів, внук Уранів, брав у руки глину, мішав з водою й ліпив людські постаті; а далі добув ласкавий Титан декілька іскор небесного вогню й створив з них душі. Так ожили постаті, заметушилися. Згодом людство заселило й заповнило землю.

Але первісні люди були слабі та безрадні; снувалися по світі наче ті сонні марива, не знали,

як користуватися дарами тіла й душі: дивились, а не бачили, слухали, а не чули. Ховалися, наче ті мурахи, в темних норах, по мрячних печерах, бо не вмiли будувати ясних домiвок нi з цегли, нi з каменю, нi з дерева. Не вiдрiзняли навiть лiта вiд зими, а що робили, те робили без думки й без цiлi.

То як побачив Прометей, що людський рiд кволий та беззахисний, жаль йому стало свого твору; тодi ще щирiше почав пiклуватися його долею; привчав людину, як має користати з божої iскри, що тлiє в нiй глибоко.

Казав людям стежити за шляхами сонця, мiсяця й зiр, щоб пiзнавали пори дня й ночi, час весни, лiта й зими. Пояснив їм значiння чисел i навчив їх числити. Призвичаїв їх вправляти пам'ять i не забувати того, що раз пiзнали. Вказав їм, як оговтувати й покоряти своїй волi звiрята, як запрягати вола в ярмо, як сiдлати коня. Радив, як ставити ясні, вигiдні житла. I плавати навчив по морi на човнах, порушуваних веслами або силою вiтру, що гонить розпущенi вiтрила. Проти немочi дав цiлюще зiлля, навчив робити мастi, щоб гоїти рани. Виявив їм способи, як пiзнавати майбутнє зо снiв, iз лету птиць, iз тельбухів звiрят. Вiдкрив у лонi землi величезні скарби, захованi досi перед очима людей: мiдь, залiзо, сiббло, золото. Навчив ставити карби-письмо, щоб передавали свої думки ближнім.

I день-у-день люди ставали сильнiшi й розумнiшi.

А проте не могли ще як слід орудувати всіма засобами, що їх указав добрий Тітан, не могли розвинути ремесла, не вміли вчинити з ночі дня, не знали навіть приготувати собі кращу їжу. Бо недоставало їм найціннішого добра, що дає повну владу над природою: вони не знали добродійної сили вогню. Боги заздро ховали його на небі.

Тоді Прометей звернувся до Зевеса з просьбою, щоб дарував вогонь людям. Та натрапив на відмову.

Бо Зевес відразу не злюбив людського кодила; це ж був твір Тітанів, а до всього, що створили Тітани, новий володар світу не мав довіря. Він рад був навіть позбутися людей. Може бажав створити щось нове, краще, своє.

Як не як, а людей терпів він тільки ради Прометея. Та вогню їм дати не хотів.

Тоді Тітан з надмірної прихильності до людей задумав здобути вогонь крадькома, всупереч волі Зевеса. Він вигледів мить, як біля нього проїжджав віз бога Сонця. Ввірвав сухе бадилля, досягнув ним розжарених коліс сонця й мерщій передав горівкий жмут людям.

Так дістався людству останній, найкращий гостинець.

3.

Спостеріг Зевес Прометеїв злочин і розсердився дуже, — запалав бажанням помститися за зневагу на Тітанові й на людях.

Кличе до себе бога вогню, кульгавого Гефайста: це ж його власність викрав із неба нахабний Тітан.

Придумують відплату.

І вже кує Гефайст постать прегарної жінки на подобу безсмертних богинь. Боги обдаровують її щонайціннішими скарбами. Атена вбирає

Боги виряджають Пандору.

Рисунок С. Гординського.

дівчину в пишні шати, Гермес наділяє її даром облесливої, солодкої мови, Афродіта дарує їй спокусливу принаду. Хто чим може, обдаровує дівчину. В сяйві золотих оздоб, завітчана розкішними вінками, виходить на світ, щоб очарувати кожного, хто її побачить. І називають її — Пандорою, „всіма обдарованою“.

Тоді й Зевес дає їй у віно замкнену скриньку, а в ній багато незнаних гостинців.

Цю чарівну постать приводить божий післанець Гермес до Прометей.

— Зевес дарує тобі цю дівчину. Одружися з нею!

Але Прометей був розумний. Глянув на приданий дар і відразу зміркував, що в нім ховається якесь лихо. Не прийняв гостинця.

Вернувся Гермес із дівчиною на Олимп. Ще більше розсердився Зевес, але свого задуму не відрікся.

Прометей — на своє лихо — мав брата Епіметей. Як Прометей заздалегідь угадував, де небезпека, так Епіметей запізно все здогадувався, в чому справа. І ось до того Епіметей висилає Зевес Гермеса з Пандорою.

Коли Епіметей побачив чарівну Пандору, ні трохи не надумуючись, прийняв її до свого дому та взяв собі її за дружину.

Як Прометей дізнався про братове подружжя, заламав руки. Радить Епіметееві бодай не відчиняти скриньки, що напевно ховає в собі якесь лихо. Епіметей згодився.

Та тільки відійшов Прометей, а вже цікава Пандора намовляє чоловіка, щоб відбив віко скриньки: так хочеться, хоч би одним оком, глипнути до середини. Що там у ній? Дуже, дуже цікаво.

Епіметей спершу не згоджувався, відмовлявся. Та як почала Пандора вмовляти, як по-

чала доказувати, не встоявся легковірний Епіметей і послухався жінки.

Відчиняють... Заглядають...

А звідтіля як не вирвуться на світ злидні! А було їх там безліч: усякі недуги, смутки, турботи, страждання, смерть... Кинулися злидні мерщій на землю й як-стій причепилися до людей. Від того часу цупко тримаються вони людського роду й винищують його безошадно.

Та на дні скриньки залишився ще один добрий гостинець: надія. Вона не кидає ніколи людини й рятує її в найприкріших хвилинах життя.

4.

Так покарав Зевес людей за те, що всупереч його волі присвоїли собі небесний скарб, вогонь. І страшно боліло серце Прометея, коли він бачив, як люті нещастя сипалися на його любі діти. Однак Зевес не вдоволявся тим, що карав творця, винищуючи його твір. Нахабний виновник окремо мусів потерпіти ще важчу кару.

І цар богів кличе Гефайста й велить йому заковувати Прометея в міцні ланцюги й запроторити в далекі країни, на кінець світу.

Нерадо береться божий коваль за осоружне діло. Але не вволити батькової волі — годі. Та ще підганяють його два Зевесові прислужники: Кратос-Примус і Бія-Насила.

І тягнуть вони бездольного Тітана далеко, на край скитської землі, де грізно до неба стрем-

лять дикі шпилі Кавказу. Там приковують Прометея до стрімкої скелі, що гордо задивилася в бездонні провалля. Прибивають за руки, за ноги, за груди, щоб ніколи вже не міг вирватися з пут.

І тяжко страждає Тітан. Застиг без руху, не зігне виснажених м'язів; повіки не клеяться до оживного сну; давлять тугі кайдани. Від ранку до вечора палить жарке проміння сонця, дошкулює ніколи не заспокоювана спрага. Ніч, здається, принесе полегкість, але ж від досвітнього холоду дригота проймає втомлене тіло.

У смерті знаходять визвіл від терпінь смертні істоти; — для бога немає порятунку в смерті. Вмерти він не може, а гірка свідомість, що його муки тягнутимуться в нескінченність, ще важче пригнітає.

І ніяка жива істота не почує зойку Тітана, не поспішить із словами розради; — відцуралися всі боги його, й далеко від нього ті людські істоти, що їх обсипав колись щедрістю всяких ласк. Тільки безкрайому небу, крилатим вітрам. шумким потокам, животворній матері Землі, всевидющому сонцю жаліється Прометей.

А проте не подається Тітан, не скоряється перед усесильним супротивником, з надлюдською силою переносить щонайважчі терпіння. Бо живе в його серці думка, що терпить він за добру справу. Тітанові не шкода того, що став в обороні слабих і безпомічних.

І ще тліє в його душі малесенька іскра надії на визволення: адже й Зевес не встоїться при владі, коли не правитиме світом ласкаво, по-бать-

Скований Прометей.

Рисунок С. Гординського.

ківському. Прометей знає навіть від матері таємницю Долі, проклін Кроноса: що й Зевеса жде від власного нащадка доля Урана й Кроноса,

коли він не буде вистерігатися небезпечного подружжя. Цю таємницю зберігає Прометей заздро в глибині серця й лише вряди-годи натякає на неї.

Але згодом вістка про дивну таємницю, що її знає Прометей, дійшла до відома Зевеса. Пан світу рад видерти її ненависному супротивникові. Посилає на Кавказ божого післанця Гермеса, щоб він погрозами дальших, ще важчих мук добув від Прометея ту важку таємницю. Гермес виконує наказ, але ніякі погрози не можуть порушити завзятого Тітана. Він мовчить, наче закам'янілий, ніякі більші муки йому не страшні.

А погрози сповняються: з неба злітає Зевесів орел, кидається на закутого Тітана, шматує кігтями його тіло, роздирає й їсть печінку. А наїсться, — відлітає; вночі печінка відростає, рана гоїться. Та орел знову прилітає і знову кидається на свою жертву. Стражданням Прометея кінця немає.

5.

Часи минали.

Зевес закріплював свою владу. Не щадив твердої руки.

Згодом ніякі хмарини не затемнювали вже небозводу олімпійського володаря. Він поділився владою зо своїми спільниками і владив світ, як йому бажалося. А проте думка про дивну таємницю бентежила його.

І прийшла хвилина, коли Зевес зміркував, що підставою нового ладу повинна бути лагідність й пробачення.

— Кронос не вдержався при владі, дарма що вживав найбільших жорстокостей. Заспокоюючи сліпо гнів і ненависть, вживаючи грубої насилі — не забезпечиш ніякого володіння! Треба, щоб добра згода настала між усіма вищими істотами, щоб правда запанувала на небі й на землі.

Такі думки зродилися в голові мудрого пана світу.

А ще бачив Зевес, що люди, наділені дарами Прометея, йшли невпинно до кращого; із безрадних тварин ставали розумними створіннями. Треба б тільки вести їх далі до добра й правди.

Серце Зевеса змякло. Ласкавішим оком дивився він на людський рід.

І згадав тоді пан світу щирого опікуна людей, Прометея. Пора вибачити йому його провину, що колись здавалася такою великою. Адже й Прометей зрозумів уже, що добрими засобами і спільними зусиллями створив би більше щастя для любих істот. Пора ж замиритися й визволити Тітана від страждань, що ними давно змив свою вину вщерть.

І послав йому спасителя.

У своїх усесвітніх мандрівках переходив саме кавказькі гори кремезний Зевесів син, Геракль. Багато добра вчинив він людству: винищував безощадно небезпечні кабани, льви, гидри. І от

побачав Тітана, прикутого до скелі: орел жер печінку...

Геракль ізмилувався над мучеником. Зняв із плечей свій дужий лук, добув із сагайдака стрілу, натягнув тятиву. І забряжчала стріла. Поцілений у саме серце орел упав мертвий у глибокі звори. А Геракль видряпався на вершину скелі, розірвав кріпкою рукою ланцюги, скинув пута, й визволеного Тітана повів на Олимп.

Поєднались боги. Прометей зрадив Зевесові велику тайну й дав пораду, щоб вистерігався подружжя з богинею Тетідою, а то б народився нащадок, що зіпхнув би батька богів із престолу. І Тетиду як-стій віддали за смертного чоловіка, за царя Пелея.

Настало велике замирення між богами.

Тішилося небо, раділа земля. Тоді й на забутий людський рід веселіше споглянуло ясне сонце, немов заповідаючи кращі часи.

ДИМЕЙСЬКИЙ ШИБАЙГОЛОВА.

I.

На узбіччі горбка бій. Не такий кривавий, де смерть заглядає кожному лицареві в вічі, а проте завзятий і галасливий. Військо не в панцирях, а так

Герці хлопців.

Рисунок С. Гординського.

собі — в сорочках-хітонах, мечі в вояків ізбоку не залізні, а дерев'яні, щити не з окутого ременю, а з кількох переплєтених прутів лозини. Та й спи-

си не вилискуються до сонця мідяними вістрями а голі дрючки сторчать угору.

Бо це не справжня війна, а забава в війну Хлопці поділилися на дві ватаги, одні — греки, другі — перси.

З-поміж кущів мірту, що тут і там визирають до сонця своїми дрібними, все зеленими листочками, лящить хлопячий крик. Сполошен: стада диких голубів летять кудись, шукаючи захиснішого місця для себе.

А гамір через те такий великий, що „греки“ саме тепер окужили „персів“: одних рубають других беруть у неволю.

Та й неважко „грекам“ перемогти „персів“, коли „греками“ провдить Каллімах.

Каллімах — демон, не хлопець. Не те, що вибуяв понад однолітків, як кипарис понад тамариски*), не те, що здоровий, як горіх, що обгорілий, аж чорний, наче той айтіоп**), але ж який вюнкий, верткий, непосидючий юнак! Де не по сій, там уродиться. Не проминула ще й декада***) з того часу, як опинився на Саляміні, а вже збігав острів від краю до краю. Кожний горбик оглянув, кожний вертеп пройшов, кожну стежечку прові-

*) Тамариск (миріка) — все зелений кущ, що росте в країнах над Середземним морем, з густими, дрібними листочками.

**) етіоп, мешканець Етіопії. Так називали греки землі на південь від Єгипту, заселені неграми

***) десять днів.

рив, кожний потічок перебрів, кожную пядь пережжя перемірив швидкими ногами, з кожним мешканцем говорив. Усю околицю знає вже краще, ніж не один старий саямінець.

Недаром усі тут його знають. Приклали вже навіть йому прізвище, і старі й малі його кличуть „діомейський шибайголова“. Бо Каллімах прибув сюди з Атен, з діомейської дільниці.

А проте всі люблять цього паливоду; іноді навіть додають із пошаною: „героїв син“. Бо розійшлася вже вістка, що Каллімахів батько наклав головою перед десятком років у бою з персами на полях Маратону.

А як горнутья до нього хлопці! Та ж бо чого він і не вміє? Як він високо й далеко скаче, як шпарко біжить, як штудерно повалить супротивника на землю! Годинами показує юнакам, як кидати списом, як стріляти з лука, як ціляти з пращі, як орудувати мечем. Бо він в Атенах добре приглядався всякій штуці, дарма що ще не доріс на ефеба*). І не шукає пустої розваги, а до всякої гри ставиться так уважливо. Коли граються в війну, він завжди обміркує, як найкраще розставити своїх, як відвернути увагу ворогів, як заскочити їх знечевя, як окружити з усіх боків.

Цілими днями вганяє ватага юнаків за „діомейським шибайгологою“. Є їх мало що не пів сотні. Більшість із них місцеві, саямінці, решта

*) ефеб — юнак поперх 17 років, вписаний у список громадян.

— атенські діти! Перед кількома днями привезли їх сюди батьки й залишили у знайомих. І матері поприїжджали з ними й дідусі, і майно з собою забрали, що хто міг. В Аттіці — кажуть — тепер небезпечно. Рознеслася чутка, що перси здобули Термопилі; незчисленні перські полки, наче хмари сарани, сунуть на Атени. Всі мешканці покинули Аттіку. Хто здібний — до війська, на кораблі; сімі ж переїхали хто на Саляміну, хто на Айгіну, хто до Тройзени на Пельопонес.

От тоді й Каллімахова мати найшла захист з сином у дядька, бідного рибалки на Саляміні.

Хлопці позбігалися й давай сперечатися, хто тепер із них буде „греком“. Кожний рад би бути „греком“, бо „греками“ знову проводить Каллімах.

Каллімах, Каллімах! Стільки хлопців, а ніче ім'я не лунає частіше.

— Та киньте вже цю війну! — горлає малий, присадкуватий салямінець, Епіген. — Цур їй, уже остобісіла. Вигадаймо якусь іншу гру!

— А чим зволить гратися мамин синочок, Епіген? Може, дерев'яним коником? — перекиривляється докучливий Лямпрокль.

— Ні, краще тарахкавкою, бо з коника можна впасти й носик розбити, — докидає злобний Ферекрат.

Хлопці регочуться. Епіген червоніє, криється, з досади мало не плаче.

— Не плач, не плач, маленький, а то Лямія Емпуза*) почує!

Новий зрив реготу.

— Скрізь війна, то й нам слід заправлятися до воєнної справи, — міркує поважний Поліфіл.

Поліфіл прибув на Саяміну здалека, ген із фокійського міста Абів, де славний храм Аполлонів і пророчня. Батько втік із іншими фокійцями в гори Парнасу, щоб звідтіля непокоїти персів, а мати, атенянка родом, забралася до Атен, і опісля з іншими атенськими жінками на Саяміну.

— От, славний лицар! Чому ж ти не залишився у своїх Абах? — чіпляється Епіген, радий, що може відвернути увагу від себе на когось іншого. — Ей, треба було слухатися тессалійців! — додає. Він добре знає, чим може роздратовати Поліфіла.

Поліфіл підскочив, наче вжалила його зла оса.

— Тессалійці поганці, перевертні, зрадники! — кричить. — То вони перші поспішилися передати персові землю й воду. То вони навели ворогів на нашу фокійську країну!

— Тессалійці розумні люди, — дрочиться Епіген, — бачили, що не дадуть ради силі короля, то й піддалися. Тебанці таксамо зробили...

Але не встиг іще закінчити своїх слів, як звідусіль посипалися на нього стусани.

*) грецька баба-яга, що нею страшили малі діти.

— Товариші, затовчете Епігена, — боронить хтось, — він же тільки жартував!

— Нехай не жартує, як не вміє! — була відповідь.

— А то ще хто подумає, що справді саямінці раді б позбутися своїх гостей! — каже крізь сльози саямінець Демокед.

— А ми ж вам раді з широкого серця. Це ж земля Аянта Телямонового, героя троянської війни!

— Ганьба тессалійцям і тебанцям, що не вміли постояти за честь Гелляди! — кричить Ферекрат.

А Епіген тільки стогнав...

— Хлопці! Кільканадцять кораблів пливе до саямінської пристані! — гукає Нікострат, що вибіг на прибережний горбок.

Хлопці вже забули про нещасного Епігена.

— Кораблі пливуть, кораблі пливуть!

— Гайда на сам кінець Собачого Хвоста! — наказує Каллімах.

Собачий Хвіст-Киносура — це тільки така назва вузького, але довгого — може й на сімнадцять стадій*) — суходолу, що клином врізується в море, наче справді хвіст собаки. З горба Киносури видко мов на долоні саямінську пристань, а з другого боку береги Аттики. До Аттики звідсіля всього 13 стадій**).

*) стадія = 185 м, отже 17 стадій = 3 км.

**) тобто майже $2\frac{1}{2}$ км.

Коли хлопці прибігли на край горба, відділ атенських кораблів проплив уже повз острівцеь Пситалею й минав ріг Киносури. Кораблі плили швидко; так і видко було, що поспішали до саямінської пристані з якоюсь важною відомістю.

А в пристані роїлося від довгих воєнних суден. Ще ніколи досі Греція не зібрала в одне місце стільки трієр. Хлопці начислили мало що не чотири сотні.

Із захопленням дивилися на пристань і на рій суден, останню надію гордої Греції.

Враз почули крик Поліфіла:

— Гляньте на схід! Он там! Яка смуга диму!

Хлопці, мов з наказу, звернули очі в бік Атен. А там із вершка Акрополю бухнув стовп диму. Ще хвилина, — і стовп ширшає. З горба посувається вділ, повзе на всі сторони.

Каллімахові стало ясно, що в його рідному місті перси.

— Так, це останні атенські судна покинули Фалерон*), — подумав. — А там уже Атени горять...

— Атени горять! Атени горять! — кричали хлопці, простягаючи руки на схід.

Вечоріло. На заході гинули останні відблиски сонця. А на сході підіймалася щораз грізніше червона заграва.

Варвар нищив святий город Палляди. Горіли хати, валилися храми богів.

*) тогочасна атенська пристань.

Каллімах затиснув кулаки. Чом він не ефеб?
Чому він не може своїми грудьми захищати рідне
гніздо?

В голові шуміло..

Атени в огні.

Рисунок С. Гординського.

Він усе ще дивився на море вогню, непо-
рушно, неначе застиг із болю. Неначе статуя
з мармору.

А довкола його крик:

- Акрополь у звалищах!
 — Атени горять! Атени горять!

II.

Минуло кілька днів.

Була пізня ніч. У малій рибальській ліплянці, що мов ластів'яче гніздо причепилась до прибережної скелі, здавна вже всі спали.

Лише Каллімаха не встиг побороти весильний Гипнос*). Він повертається з боку на бік і важко зідхає. Даремне намагається заплющити очі, сон неначе відлетів кудись далеко з повік юнака. Якийсь неспокій огорнув його серце, турботні думки обсіли голову, наче рій докучливих мух.

— Недалеко звідсіля, в рідній Аттіці, в Фалероні стоїть величезна ворожа фльота, тут біля берегів Саляміни грецькі судна, — міркує в розпаленій голові Каллімах. — Аби лише не забиралися звідсіля! Аби не лишали нас на поталу персів! А то дядько розказував таке, що не дай Боже. Дядько був сьогодні в пристані, говорив з вояками. Кажуть усі, що Пельопонесці хочуть утікати... Що то буде, що буде?

А старий дядько хропе на всю хату. Просто — годі витримати!

Якесь дивне прочуття жене Каллімаха з душною хати. Прокрадається нишком, навшпиньки, щоб не збудити матері.

*) бог сну.

Виходить. На небі мерехтять зорі.. море зір.
Ген одна ввірвалася з небозводу, злетіла кудись
уділ.

Від моря віє холодний вітер. Чути вже осінні
подуви, — адже це половина місяця Боедро-
міону*).

Ті подуви несуть із собою таємний гомін. На
морі якийсь неспокій, якийсь рух. Якийсь гамір
від скелистого острівця Пситталеї... Каллімах
вслухується в нічний клекіт моря.

Що це? Десь недалеко хлюпочуть весла, го-
монять людські голоси? В такій порі?

Каллімах біжить униз, заглядає з-поза кущів.

Оподалік від берега видніє кілька воєнних
кораблів. А до берега летить човен, наче здога-
няє когось. На човні вояки. Чи свої, греки?

Каллімах вдивляється в тіні ночі всією на-
пругою молодих, бистрих очей.

Що це? На головах вояків не блищать ме-
таль шоломів, а видно якісь стіжкуваті шапки.
Чи не тіяри перські? І щити подовгуваті, плетені!
Короткі списи, великі луки, сагайдаки... Ні, не
грецька це зброя! Каллімаха не обдуриш. Це
певно вороги.

А що це шелеснуло тут, у його стіп? Якийсь
другий човен при березі... Чийсь задиханий ше-
піт... відірвані слова... грецька мова...

— Агов! Ти де? Вони вже допливають...

— Сюди, сюди! Ховайся за кущі!

*) кінець вересня.

Свої! — майнула думка в Каллімаха. -- Хо-
ваються перед ворогами. Треба мерщій рятувати...

Скок, два... і хлопець уже перед двома не-
знайомими; став несподівано, як з'ява з іншого
світу.

— Ти хто? — питає нижчий схвильованим
голосом.

— Не лякайтесь! Я свій, я атенець, із Діомей.
Кажіть, чим допомогти вам?

— Веди нас мерщій у безпечне місце! За нами
гонять вороги... А ми поспішаємо з відомостями
до грецького стану.

Каллімахові не треба двічі казати. Наче ви-
вірка дереться крізь хащі вгору, а за ним про-
дираються обидва незнайомі.

Незабаром вони на вершку скелі. Каллімах
глипнув униз. Там біля човна при березі метуши-
лась купка ворогів. Шукають втікачів.

— Хіба Пана*) рогатого там найдете! — смі-
ється юнак, радий, що вирвав земляків із воро-
жих рук. — Оттак би в них каменяюкою згори! —
шепоче до своїх.

І вже юнацька рука шукає каміння...

— Годі, юначе, годі! — стримують його.

— А чого пхаються до нас? Чому палять
наші хати? Щадити їх?

— Ну, годі, хлопче... Але як тобі на імя?

— Каллімах, а кличуть мене тут усі „діомей-
ський шибайголова“.

*) Пан — бог лісовик.

— Ну, й справжній шибайголова, що й уночі по безвістях шибаеться... — усміхається вищий незнайомий. — Затям собі, любий Каллімаху, що для вищої мети треба не раз посвятити дрібніші справи. Знай, ми поспішаємо з такими важними справами до грецьких суден, що годі наражуватися через кілька дурних перських голів. Ти нам краще кажи, кудюю найближче до салямінської пристані...

— Я вас поведу! — скликнув Каллімах. — Тут стежка. Цією стежкою дуже близько до пристані, і десять стадій нема*). Самі ж туди не потрапите.

— Веди ж нас, наш добрий демоне!

Рушили в дорогу.

Спершу продиралися з трудом крізь гущавину дерев. Старі плятани, могутні дуби, морви, лаври й дикі фіґи заступали їм раз-у-раз дорогу. Але вже по кількох хвилинах Каллімах вивів їх на добре витоптану стежку.

— Ще трохи догори, а вже звідтіля, де стрункі кипариси, можна побачити, що діється по тім боці. Аби лише ще їх застати! — каже Каллімах.

— Застати? А де ж би поділися? — запитали дивуючись незнайомі.

— Ах, ви певно не знаєте... Там таке щось твориться на кораблях... Дядько все розказував...

— Що таке? Кажи, що знаєш!

*) тобто 2 км.

— Відколи Ксеркс спалив Атени, між нашими нема згоди. Старшини радять без угаву. Удень і вночі йдуть довгі балачки, гарячі суперечки. Одні хочуть, щоб звести морський бій біля Саляміни, другі, щоб відступати до коринтійського Істму, де зібране суходільне військо. Кажуть, що цього домагається найбільше коринтійський наварх*) Адеймант, а за ним стоять вожди всіх пельопонеських кораблів. Вони кажуть, що, якби так нашим не повелося біля берегів Саляміни, то ворог обляг би їх на острові, бо далі не встигли б утекти. А що на острові не буде нізвідки помочі, то вороги вирізали б їх тут упень.

— Ех, маловіри! Замість міркувати, де певніша перемога, думають про те, що буде, як ворог їх переможе... — сказав, наче б то до себе, вищий. — А де ж може бути догідніше місце для нас, як не тут, у вузині? — каже далі, звертаючися до свого товариша. — Та тут вороги не можуть розвинути як слід усіх сил своєї велетенської фльоти. Біля берегів Пельопонесу нема для нас такого пригідного місця до бою.

— Те саме казав їм наш Темістокль, — встряв у розмову Каллімах. — Усі атенці стоять за те, щоб тут битися. Адже наших атенських кораблів, казав дядько, є сто вісімдесят на всіх триста вісімдесят. Коли ж бо пельопонеських держав більше та й начальний полководець спартанець Еврибїяд за ними!

*) адмірал, провідник фльоти.

— Батьку Зевесе, — скрикнув незнайомий, — але ж вони готові зовсім розбрестися! Кожний потягне до своєї пристані.

Каллімах оповідав далі:

— Казав позавчора дядько, що Темістокль не втерпів і кинув їм нарешті погрозу: „Коли ви відпливете від Саяміни, то знайте, що ми, атенці, заберемо на кораблі наші жінки й діти та останки нашого добра й покинемо Грецію. Попливемо геть-геть на захід, до Італії, до Сірісу, де є атенська кольонія. А ви тут пропадете без нашої допомоги“. Аж тоді всі злякалися, схаменулись і сам Еврибїяд вирішив, що треба боротися біля Саяміни. Але нібито на довго? Пельопонесці все більше й більше негодують, жаліються на хиткість Еврибїяда, змовляються, перешіптуються... Саме сьогодні знайомий атенець казав дядькові, що пельопонесці от-от відпливуть...

— Але ж бо ти маєш про все відомості, як старий політик!

— У нас тут і найменші діти цікавляться справами. Такі тепер часи... Не знаю, як у вас. Автім я й не знаю, звідкіля ви, з котрої грецької країни. Говірка у вас атенська, — додав по хвилині.

— Так, хлопче, ми твої земляки, ми атенці, — сказав нижчий. — А що ти щирий юнак і допоміг нам чимало, то скажу тобі, кому ти став у пригоді. Можна? — звернувся до вищого.

— Можна, можна... — відповів той.

— Отож знай, що ти порятував Арістейда*), Лисімахового сина. Запам'ятай собі це ім'я, може колись пригодиться... А я тільки супровожую його. Ми приплили з Айгіни.

Арістейд Лисімахів! Каллімах знає це ім'я. Це ж той „справедливий“, що його перед двома роками прогнали з Атен черепковим судом, а нещодавно, залишаючи місто, відкликали назад. Цілі Атени гули про це. Це ж справді той Арістейд вертається з заслання? В таку пору? І він, Каллімах, став у пригоді цьому славному мужеві? Від здивування й радості аж пристанув.

Дійшли саме до вершка гори, де пишалася громада струнких кипарисів. Глянули поперед себе вниз.

В сутінках ночі блимали неспокійно то тут то там невеличкі світла...

— Дяка хай буде безсмертним! — прошепотав Арістейд. — Ще не відплили від берегів Саляміни...

III.

В саямінській пристані не спали. Хоча північ давно вже минула, грецькі навархи були на воєнній раді, і все ще завзято сперечались.

*) Ім'я „Арістейдес“ уже в III. ст. пер. Хр. греки почали вимовляти „Арістідес“ (ей = і), як „Фейдіяс“ — „Фідіяс“; в цьому виді прийняли ці назви римляни, а за ними інші народи. Аж в останніх десятиліттях видко скрізь змагання писати ці імена давнішим ладом.

Розумно говорив Темістокль, палко побивалися за його думкою мегарейці й айгінети, що тремтіли за долю своїх країн.

Але все даремне. Пельопонесців не переконаеш.

— Досить крутійства! Наші сімі ждуть на нас!

— Атенці не мають голосу! Вони — люди без батьківщини!

— На Пельопонес! Їдьмо захищати свої гори, поки час!

Такі слова й поклики падали щораз частіше. Ставало гаряче. Поважна нарада перемінялася в галасливу сварку.

— Поки на світ займеться, втікаймо звідсіля!

Крик змагався. Про звичайний лад у нарадах не було що й думати.

Темістокль схопив у руки перевтомлену голову.

— Немає виходу... — подумав. — Немає рятунку. Вони зовсім посліпли...

Та в цю мить чує, наче крізь сон:

— Там надворі якісь люди ждуть тебе. Негайно хочуть бачитися.

Темістокль байдуже слухає цих слів, але виходить.

Якісь постаті...

— Що вас привело сюди? Чого вам треба? — питає й приглядається їм.

І раптом німіє. Перед ним — Арістейд. Його ворог. Той Арістейд, що через нього, через Темістокля, пішов на заслання. Погляди обох суперників зустрілися. Темістокль захмарив брови ще дужче.

— Тобі чого? — глухо запитався. — Чого тобі від мене в таку пору?

Мовчанка. Темістокль не витримав і закричав із пересердя:

— Чи всі вороги змовилися сьогодні на мене? Ти прийшов насміхатися з моєї невдачі?

— Ні, Темістоклю, — відповідає тихим голосом Арістейд, — я не приходжу, щоб докучати тобі. Коли батьківщина в небезпеці, для особистих розрахунків місця немає.

— Чого ж ти хочеш? — з недовірям питає Темістокль.

— Я приходжу до начального атенського стратега...

В цій хвилині піднісся крик на зборах:

— На кораблі! До берегів Пельопонесу! Геть із Темістоклем! Геть з атенцями! На кораблі!

Темістокль захвилювався...

— Я приходжу тобі саме сказати, — каже далі Арістейд, — що весь цей їх крик не здався нінащо, всі задуми втечі пусті й даремні. Поза води Саляміни вони вже без бою не продістануться.

— Як, не передістануться?

— Три ряди перських кораблів надпливає від Фалерону, решта суден обпливає Саляміну,

щоб нікого не випустити. Острівець Пситталею обсадили сильним відділом....

— Звідкіля це знаєш? — перебив Темістокль нетерпляче.

— Бачив на власні очі. З надлюдським зусиллям пробивсь я крізь густі застави кораблів і тільки якимсь чудом врятувався.

І раптом сталося дивне диво! Темістокль кинувся в обійми Арістейда й пригорнув до серця найзавзятішого супротивника.

— Друже! Брате! Твоя вістка -- це наш рятунок. Кажу тобі й заявляю: тепер перемога наша певна!

А по хвилині додав:

— Ти дійсно — праведник. Ти вибачив атенцям, що прогнали тебе без розумної причини на заслання й приходиш у таку годину. Я не потрапив би так перемогти вражені гордоці...

— Годі, треба поспішати, — перебив йому Арістейд, — бо як тільки засвітає, перси напевно насунуть на нас.

В цій хвилині з намету висипалися старшини пельопонеських кораблів.

— Назад на збори! — гримнув на них несвоїм голосом Темістокль. — Тут посол із незвичайною вісткою!

Кричав із такою дивною, надлюдською силою, що ніхто не смів противитися. Зупинились.

— Що це він каже? — зашуміло. — Яка вістка?

І один по одному вертаються на раду.

А Темістокль уже в середині:

— Перси нас оточили! — кричить. — Готуйсь до бою! Тепер перемога мусить бути наша! Хай живе Гелляда!

Старшини спершу не вірять своїм вухам. Та виступає наочний свідок.

— Арістейд, Арістейд! — загомоніли радісно атенці.

І Арістейд оповідає, що бачив на власні очі. А далі говорить про спільного ворога, про пригідне боеве становище греків. Ворожить світлу перемогу. Так спокійно, так лагідно говорить. Так широко промовляє до серця.

Буря вщухає. По кільканадцятьох хвиликах виходять усі в найкращій згоді. Наступ ворога їх обєднав.

Темістокль дуріє з радощів. Притягає Арістейда і швидко сповідається йому, як це він, Темістокль, підійшов Ксеркса: коли сьогодні бачив, що вже не втримає греків біля Саляміни, вхопився підступу. Тайкома вислав на човні до перського короля післанця, Сікінна, слугу свого й пайдагога*) своїх дітей, щоб сказав Ксерксеви таке:

„Мене посилає крадькома до тебе атенський стратег, Темістокль. Він тобі прихильний. покладається на твою ласку. Повідомляє тебе, що греки в великій тривозі, хочуть утікати з-під Саляміни.

*) Пайдагог (педагог) — старший невольник, що доглядав дітей пана й супровожав їх до школи й на проходи.

Коли розбіжаться, важко буде всіх повиловлювати. Та коли ти їх окружиш, разом усіх переможеш. Тут багато перейде на твій бік, бо знають, що твоїй силі ніщо не встоїть. Самі між собою побються, а ти здобудеш перемогу без труду. Поспішайся, щоб не було за пізно. І будь ласкав для мене й для тих, що стануть по твоєму боці“.

— Ха, ха, ха! Ти розумієш? Мій підступ удався. Ксеркс повірив... — сміється щасливий Темістокль. — А проте... — додає по хвилині — хто знає, що було б із моїм хитрим пляном коли б ти не прибув був сюди саме впору... Пельопонесці втікали б, перси застукали б нас неприготованих... Справді якийсь щасливий демон привів тебе вчас...

— А знаєш, хто той, що привів мене сюди? — каже Арістейд, усміхаючись. — Ось, дивись! — і вказав на збентеженого Каллімаха, що стояв оподалик так, що ніхто із схвильованих вождів його не примітив. — Цей хлопець привів мене найкоротшими стежками. За те, що я ще встиг сюди вчас, нехай Гелляда подякує цьому юнакові.

Темістокль пронизливо подивився на хлопця

— Золотий хлопче, — кликнув. — кажи, чого хочеш, а я все зроблю для тебе!

— Я маю тільки одне бажання... — каже Каллімах, спустивши вниз очі.

— Зроблю все. Говори!

— Кажи видати для мене зброю й дозволь мені піти за Арістейдом у бій! Мого батька вбили перси під Маратоном... — додав крізь сльози.

IV.

Світало.

Від острова Пситталеї й рогу Киносури аж ген-ген далеко, де ледви мріє вхід до елевсінського заливу, сіріло море тисячею рухливих крапок; здавалося, ніби рій бджіл обсів салямінську протоку. Це плила фльоата „пана всіх людей від сходу до заходу сонця“.

Самі перси — народ суходолу, не знають морського діла; але ж у межах велетенської імперії Ксеркса живе чимало мореплавних народів. Усі ці підданці „царя царів“ доставили безліч суден, щоб завоювати невеличку Гелляду.

Є тут три сотні суден щонайкращих моряків світу, фенікійців, є дві сотні кораблів стародавніх мореплавців, славетних египтян, півтора сотні суден сміливих остров'ян, кипрійців, є чимало кораблів усяких малоазійських народів: кілійців, памфілійців, лійкійців, карійців; навіть грецькі племена йонців, дорійців, еольців із-над берегів Малої Азії, з-над Геллеспонту та з островів егейського моря мусили дати три сотні кораблів, щоб допомогти цареві поневолити своїх таки європейських братів...

А на всіх цих кораблях розташувалися значні відділи перських вояків; „щонайліпші з усіх людей“ мають кермувати різношерстою юрбою рабів свого царя.

А на аттіцькому побережжі, у стіп гір Айгалеосу пишається величний престіл на срібних

ніжках. Сам Ксеркс казав поставити його там для себе. А здовж морського берега велів розставити непроглядні лави суходільного війська, щоб приглядалися боротьбі зо смішним ворогом, що з такою дивною впертістю посмів опиратися „цареві царів“, дарма що в нього утроє більше кораблів.

Ксеркс засів на престолі, а поруч нього громада писарів, щоб записувати подвиги перських войовників та імена тріерархів*) переможних кораблів для пам'яті серед потомних поколінь.

Цікаве сонце кинуло своє перше проміння, коли перські кораблі підпливали мовчки, без гомону, щоб заскочити несподіваним нападом ворогів. Поширилася між персами чутка, що грецькі судна хочуть утікати із саямінської вузини та що серед греків є такі, що готові поклонитися цареві.

Як сильне здивувались вони, як затривожилися, коли знечевя побачили, що грецькі судна випливають у найкращому порядку. На кожному кораблі обидві щогли спущені на поклад: це знак, що не втікати збираються греки, а до бою поспішають.

Довгі трієри-тривесельники, майже вдесятеро довші ніж широкі, посувалися в рівній віддалі одна від одної. На кожній трієрі сиділо по 170 гребців на трьох рядах лавок, одні вище других. Закриті від ворожих стріл, під звуки флейти,

*) вожд трієри, трилавочника.

на команду старшини вдаряли в такт веслами крізь отвори, попроверчувані в обох боках корабля.

На заді корабля при кермі стояв стерничий; з допомогою двох великих демен, закінчених широкими лопатами, кермував, куди їхати трієрі.

Ніс кожного судна, окутий міддю, пишався різноманітними прикрасами: тут сторчав дзюб птаха, там шкірила кливаки голова кабана, деінде виднів дивний орнамент, наче моргало чиєсь око. На передньому помості стояв трієрарх, отаман трієри; бистрим зором стежив за становищем ворожих кораблів і видавав голосно накази.

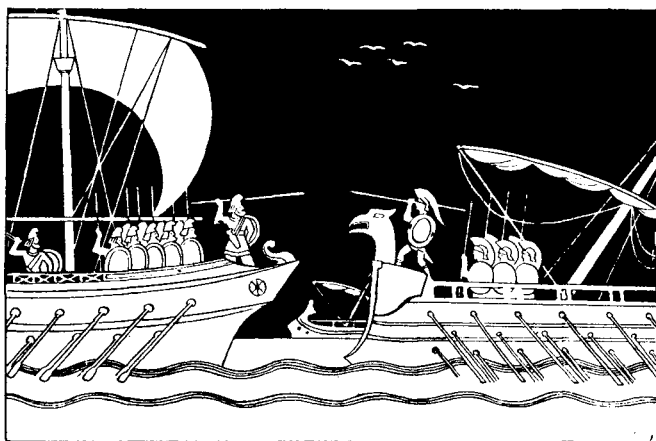
А на чердаку гурт тяжкозбройних гоплітів, готових захищати честь батьківщини з-поза „дерев'яних мурів“.

Ще далеко були ворожі судна одні від одних, як уже з грецьких трієр залунала велична боева пісня; греки заспівали „паян“-пеан у честь Аполльона. Прибережні скелі Саяміни дужим відгомоном відповіли на цей побожний заклик, наче раділи бадьорості своїх оборонців. І ще не прогомоніли останні слова пеану, а вже на трієрах загриміли боеві сурми, а далі понісся грімкий оклик: „Вперед! За волю Гелляди!“

Тут закричали й азіяти. Та в їх крику не чути було того завзяття, тієї певности, яка була в тих лицарів, що захищали рідну землю.

Ворожі судна зближалися проти себе. З азійських кораблів посипалися густо стріли. Греки слабо відстрілювалися. Видко було, що не в тому

шукали перемоги. А ось від сходу праве крило грецької фльоти починає зачіпку. Це лякедаймонці намагаються обійти ліве крило перської фльоти, що складається з йонських підданців Ксеркса. Та не легко приходить лякедаймонцям; розпочинається затяжний бій.

Ворожі судна зближаються.

Рисунок С. Гердинського.

Але й на заході ліве крило грецької фльоти заворушилося. Преславні атенці не зважають, що напроти них фенікійці, найславніші мореплавці світу, але починають наступ. Перший висувається корабель атенця Амейнія. На чердаку в лаві гоплітів його брат Айсхиль. Чи пізнав би хто в цьому закутому в панцир гопліті надхненого поета,

славу Атен? Замість рильця — у нього спис, замість дощинки писати — щит.

Корабель Амейнія замотується в боротьбу. Йому на поміч поспішають інші атенські судна. Але не дармують і фенікійці...

Амейній маневрує: його корабель ніби втікає, ніби наступає. Заходить із боку; вже повертається носом до середини боку ворожого судна і підпливає близько, не зважаючи на град стріл. І ось дивись! моряки розгойдують страшний, залізом окутий клин, що вистає понад воду з носа корабля, і з великим розмахом ударяють у бік ворожого судна. Від сильного удару захитався корабель, утворилася щілина, вода вривається до середини. Ще один, і ще один удар, і перський корабель потопав. На атенських кораблях — крик радості. Це добрий знак, що перший потопав перський корабель.

Але ще не встигли прогомоніти вигуки втіхи, як оце другий атенський корабель підсувається під бік фенікійського. На умовлений знак по тому боці судна, що наблизилося до ворожого, зручні гребці миттю ховають весла. Ще тісніше підсувається атенське судно до фенікійського... Блискавкою пропливають поуз нього та з усієї сили вдаряють боком по фенікійських веслах; ломлять їх і розтросують. Корабель без весел, нездібний до бою, не довго вже опирається ворожим наступам.

З кожною хвилиною метушня росте, бій поширюється на цілу протоку.

Вигуки радості і крик тривоги, дикий регіт переможців, зойки і прокляття тих, що тонуть, різкий звук наказів, вривані слова всякими мовами, брязкіт стріл, стогін ранених, лоскіт весел і хряскіт ломаних дощок — мішаються в якусь несамоовиту музику.

Греки наступають, але не подаються ї перси. Вони знають, що око короля стежить за кожним з них.

**

Каллімах стояв на березі Саляміни в гурті дужих гоплітів Арістейда та з нетерплячкою придивлявся боєві.

Хлопцеві незручно якось стояти серед ставних лицарів, — це ж не дітвора салямінська! — але він не зраджує, що йому ніяково.

Правда, ці кремезні мужі вже не підсміхаються з нього, як раніше. Вже не жартують собі, що — мовляв — такому лицареві слід би обидві ноги всунути в один наголінник, а то наголінники злетять із литок. Вже не кепкують собі, що шолом закриває його вид, як батьків бриль лице немовляти. Арістейд вияснив усім, яку прислугу Гелляді зробив цей син маратонського героя.

А проте Каллімахові ніяково. Інколи жаліє, що просився під стяг Арістейда; краще було дістатися на якийсь корабель. А то стоять тут — на березі без діла й чогось ждуть.

Правда, — потішає себе Каллімах, — перед боєм Арістейд довго переціптувався з Темісто-

клем, певне укладали якийсь плян. А проте — так довго ждати...

Ось знову проходить Арістейд поуз лави голітів.

— А знаєш, юначе, береги Пситталей? — питається й сміється ласкаво до Каллімаха.

Береги Пситталей? Як би ж не знати! Каллімах обїхав цей острівець безліч разів на дядьковім рибальськїм човні. Він знає там кожний камінь, кожний кущ.

— Гаразд. Нам туди дорога! Там нас жде робота.

— Вої! — звертається до свого відділу. — Коли я звечора плив сюди, підглянув по дорозі, що на той скелистий острівець висадили перси великий відділ війська. Ксеркс вислав їх туди мабуть на те, щоб вони рятували своїх недобитків, що туди мусять пропливати, та щоб добивали наших. Отож на нас покладено обовязок здобути цей острівець. Тоді завдання поміняються: ми будемо своїх рятувати, а ворогів братимемо в полон. Тепер, коли завзятий бїй кипить уже скрізь, мусимо непомітно туди пробратися, щоб узяти це скельне гніздо. Вперед! За волю Гелляди!

— Вперед! За волю Гелляди! — загомонїло довкола.

V.

Сонце стояло вже високо, а морський бїй ні трохи не вщухав; навпаки, — з кожною хвилиною ставало гарячіше. Ворожі судна змішувалися між

собою, зчіплювалися, нівечили себе взаємно. Вся протока гула, клекотіла й вила, мов та ранена звірюка.

В таку пору ніхто й не помітив, як невеличка громада допоміжних суден і човнів, навантажених Арістейдовими гоплітами, прокрадалася на схід і нишком наближалася до непривітних берегів Пситталеї.

А незабаром закипіла тут люта боротьба за скелистий острівець.

Перси боронили завзято приступу. Що котрий човен підпливе ближче, вже купи каміння сиплються на нього. Човнам годі добитися до берега! А поспішатися треба, щоб які судна з величезної ворожої фльоти не спостерегли їх і не прибули з відсічю. Тоді з мізерними, перевантаженими човниками було би круто...

Аж ось грецькі човни відпливають: Арістейд дає знак повертатись. Серед персів на острівці велика втіха.

Та радість їх недовга. Арістейд витягнув човни на те тільки, щоб дати нові накази. Човни знечевя завертають. Тепер пливуть уже не збитою купою, але кожний зокрема, здалека один від одного. Деякі відпливають геть убік.

Що це? Окружають острів з усіх сторін. Серед персів метушня: як же тут боронитися? Розбігаються частинами по острівці, щоб боронити приступу кожному човнові зокрема. Але чи встигнуть?

Каллімах пливе на човні Арістейда. Він стає перед отаманом і каже:

— Я знаю місце, де беріг не дуже стрімкий. Оттам, — показує, — за тим скелистим обривом рівне поле. Туди перси не зможуть кидати каміння згори.

— Добре, хлопче, ми саме пливемо туди.

І швидко Арістейдів човен та другий, льохага*) Олімпіодора, обпливали скелі Пситталей. Коли минали виступ острівця, перед їх очима несподівано відкрилася невеличка рівнина. Оподалік від берега, під горбиком, у тіні буйних олеандрів стояло декілька наметів. Довкола них обозувала мабуть залога острівця, заки почалася морська битва. Але й тепер хтось немалозначний там ховається... Бо так багато вояків біжить туди для охорони шатер.

— Мерщій, до берега! — паде наказ Арістейда.

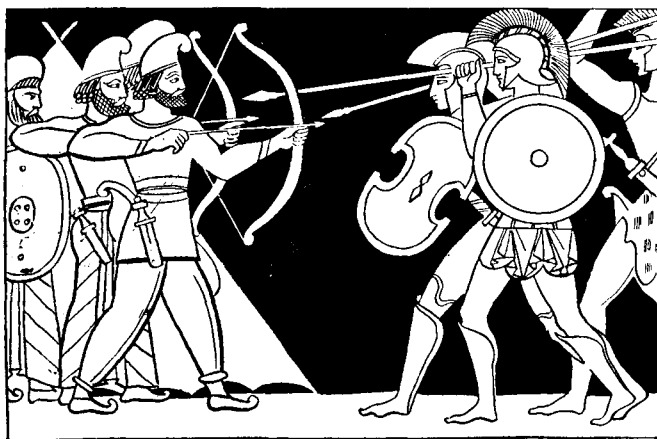
Наказ виконано вмить. Поки перси, що гуртувалися біля шатер, схаменулись, обидва човни прибили до берега. Боронити доступу — було вже за пізно.

Греки вискочили на беріг і бігцем пустилися до шатер. А там збилися вже лави персів; позаслонювалися своїми плетеними щитами, створивши один непрохідний мур. Широкоплечі борці стояли так густо один коло одного, наче одна

*) провідник льошу, сотні.

якась величезна потвора обкрутилася довкола шатер.

Відразу привітали перси гоплітів стрілами з луків та камінням із пращ. Але стріли й каміння відбивалися від наставлених щитів; тільки де-не-де поранили декого в ногу чи в руку. Атенська

Битва при наметах.

Рисунок С. Гординського.

лава не зважала на стріли й ні на мить не спинювалася в бігу, вона рвалася чимдуж досягти ворогів.

Ще тут, ще там паде один-другий... і вже обидві лави стали одна проти одної віч-на-віч.

Каллімах ізблизька бачить ворогів.

Який дивний у них одяг! У старшини лійкуваті, нетверді тіяри на голові, хітони-сорочки

з довгими рукавами, з різнобарвними узорами, а що воно таке в них на ногах? Кожного грека дивно вражали перські анаксиріди-штани, що були зовсім чужі грецькому звичаєві.

Тимчасом гопліти прожогом випихають із рук персів малі щити й колють ворогів списами. Персам мало помагають їх невеличкі ратища. А проте б'ються як ті льви, намагаються навіть вивиривати гоплітам з рук металеві щити.

Швидко гопліти починають бій своїми великими обосічними мечами, — перси витягають короткі кинджали.

Хоча звідусіль заглядає у вічі смерть, Каллімахові це байдуже. Він тепер такий радий, такий щасливий, що найшовся тут, у гурті оборонців батьківщини.

Перед очима стоїть, мов живий, батько. Гопліти вирушають з міста на бій під Маратон. Мати стоїть на порозі хатини й тримає за руку його, чотиролітнє хлопця. Гопліти йдуть вулицями бадьорою ходою, — між ними батько... Він здіймає шолом і махає ним двого-довго, поки не зник за Діомейською брамою. І він, Каллімах, махає батькові дрібними рученятами. А мати вся в сльозах, здається, так і прочуває, що не побачить уже свого чоловіка.

А тут довкола метушня... Каллімах стрепенувся. Мимохіть глипнув у той бік, де бореться його любий полководець.

Боже! Якийсь велетенський підсувається збоку до Арістейда... пізнав, мабуть, що це сам таксі-

ярх*) і — наважився його вбити. А Арістейд не бачить, рубається з двома кремезними персами, що запекло боронять входу до намету.

Каллімахові блискавкою промайнула думка: остерегти полководця! Забуває про себе, прискакує до велетня. А той уже замахнувся коротким кинджалом. Замиготіло вістря, ось-ось залізо втопиться в спині полководця, але раптом... якийсь гострий біль у нозі... Велетень стрепенувся, крикнув із болю, рука з кинджалом опала вниз.

А Арістейд кинув оком у той бік і відразу зрозумів, що сталося. Хоче повернутися на допомогу своєму порятівникові, але на дорозі вже нові вороги...

А тимчасом велетень схилився до болючого місця. Що за диво? До його стіп приповзло якесь хлопя, зубами вчепилося ніг, наче та п'явка, мечем завдало широку рану.

Убити щеня! Велетень зігнувся і блиснув кинджалом. З-під лівого рамени хлопяти бризнула кров.

Але Каллімах не зважає на біль. Наче молодий, звинкий тигр, скаче на праве рамя зігнутого велетня й заки той встиг іще струсити його з себе, січе мечем по персовій шії. Велетень валиться з ніг, наче та стята ялиця.

Тимчасом уже скрізь довкола атенські гопліти перемагали персів і через купи окривавлених трупів продиралися до шатер. Що там у них хо-

*) провідник полку.

вається? Каллімах і собі протинає мечем опони намету. Хоч ліве рамено все в крові, стає в шатрі з піднесеним мечем, як той Арес*) страшний.

Перед ним дивна картина: два пишно зодягнуті перські юнаки припали до третього, що лежав у калюжі крові.

На вид Каллімаха вирвався зойк із грудей персів. Попадали на коліна, простягнули руки. Бліді уста шепочуть якісь незрозумілі слова. Каллімах догадується: вони просять пощади для себе і для раненого. Знають, мабуть, що довкола всі перси переможені й що для них немає порятунку в боротьбі.

— Кляте кодро, ви вбили мого батька, за те вам помста! — крикнув сердито Каллімах.

— Але ж вони беззбройні... — майнула друга думка. — Беззбройних тільки варвар убиває...

До шатра вбігли гопліти.

— Чому їх не рубаєш? Чому цяцькаєшся з ними? — чує накупілі ненавистю голоси.

Піднялися закривавлені мечі. Молоді перси закричали в смертельному сполоху.

— Як тут рятувати цих невдах? — міркує юнак.

І вмить надхнула його спасенна думка:

— Стійте! — кричить до гоплітів, — годі! Арістейд казав їх узяти живцем. Я їх стережу.

*) бог війни.

Голови з пошаною клоняються, мечі спадають униз. Вояки відходять. Урятовані юнаки припадають до Каллімахових ніг, дякують за ласку.

Бій на Пситталейі втихає. Вже весь острівець у руках греків. Чотириста персів, найкращий цвіт Ксерксового війська наклало тут головами.

Арістейд шукає Каллімаха, свого порятівника. Втратив його з счей, ще як той рубався з велетнем. Чи живий він, чи здоров?

— Не бачили ви нашого юнака? — питається скрізь.

Нарешті хтось каже йому, де хлопець.

А Каллімах уже ледви тримається на ногах. Рана пече жахливо. Все довкола ходором ходить. Та він не подається: він же має ще щось сказати своєму полксьводцеві.

До шатра вбігає Арістейд. На його вид бліді уста Каллімаха шепочуть:

— Отамане, благаю, даруй цим хлопцям життя! На них жде певне їх мати, як моя на..

Не докінчив, звалився з ніг.

*
**

Коли Каллімах відкрив очі, здивувався чимало: лежав у дядьковій хаті; над ним зажурене обличчя матері.

— Дитино моя! Ти живий? Пізнаєш мене?

— Так, мамо... А перси де?

— Не журися! З соромом повтікали. А скільки їх загинуло, скільки потопилось! А яка безліч кораблів порозбивалась на дрібні трісочки!

Хлопець ловив жадібно кожне слово з уст матері:

— Кажі, мамо, далі...

— Як сонце заходило того дня, весь залив був вкритий відламками кораблів. Так утікали, що самі на своїх наїздили, розбивалися, топилися. Я бачила на власні очі. Добрі боги вирятували Гелляду! Європа перемогла Азію. Кажуть, Ксеркс так ізлякався, що втік та залишив на березі свій престіл із срібними ногами. Буде він стояти на Акрополі. Це буде пам'ятка грецької перемоги.

Каллімахові очі іскрилися від радощів.

— Ах, ти поганий шибайголого, — засміялася мати, — як я тоді журилася тобою! Встаю рано, тебе нема. Кличу, ходжу, шукаю... Цілий день очі видивляла за тобою, питала між хлопцями. Ніхто не знав нічого путнього сказати. Аж другого дня рано привезли тебе на човні з тяжкою раною, непритомного. Казали, що сам Арістейд казав тебе привезти сюди. Звідкіля він знав, куди? Ще й прислав того дідуся, що знається на ранах...

Мати вказала на згорбленого діда з добрими, усміхненими очима, що стояв з боку постелі.

— Дідусь увесь час потішав мене, що ти будеш живий.

— Що ж, може збрехав старий? — встряг у розмову дідусь. — Вже як дід Гіппонік візьметься за яке діло, то Гадес тільки рукою розведе з пересердя. За кілька днів будеш, юначе, здоров, як риба в воді. А то вже Харон тішився, що за-

робить оболя*). Ні, постривай, дідугане! Але старий забалакався... А тут я щось маю переказаги від Арістейда... Казав, тоді — як тільки відкриєш очі.

— А що, дідусю? — шепоче Каллімах цікаво.

— Арістейд казав привітати свого спасителя й повідомити, що ті три юнаки, що ти їх узяв у полон, не абиякі птиці. Вияснилося, що це небожі самого Ксеркса, сини царевої сестри, Сэндаки... Ти здобув атенцям гарних заручників! Арістейд дякує тобі, що ти врятував їм життя...

— Який спаситель? Що? Як ти взяв у полон? — скрикнула зачудована мати.

Каллімах тільки усміхнувся.

— Ні, ні, не кажи тепер, ти ще хорий. Розкажеш, як видужаєш. Хвала хай буде безсмертним за те, що мені тебе віддали!.. Тільки ж я не розумію, як ти, недобрий хлопче, міг лишити свою матір, і не сказати їй ні слова.

— Люба нене, я мусів... — прошепотів Каллімах, — мене кликав якийсь голос... в такій хвилині, матусю, діомейський шибайголова мусів заступити свого покійного батька!

*) Оболь — дрібна монета (вартости кільканадцяти грошів); вкладали її в уста небіщикові на перевізне для дідугана Харона, що возить човном душі покійників через Стакс із цього світу на той.

НА ВИСТАВІ „ФІЛЬОКТЕТА”.

1.

Ще не зійшло сонце, а вже наш Евдем схопився на рівні ноги. Добре мусить пильнувати, щоб батько не залишив його вдома, як це було минулими роками.

Рік тому не тільки батько і брати, але й мати з сестрою пішли, а його лишили. Казали: „Що ти там зрозумієш? Ти ще за малий”...

Сміх казати! Вже мабуть усі товариші бачили вистави трагедій. А він ще за малий!... А в літі, третього дня Панатенаїв*) йому стукне чотирнадцять років. Неоптолем, син Ахілля, не був старший, як ішов Трою воювати. Так бодай казав їм учитель.

Але цього року батько обіцявся взяти з собою. Обидва старші брати пішли до війська, Евдем тепер наче одинак. Але не зашкодить пильнувати, щоб часом не забули... А трагічні вистави лише раз у році!

*) Панатенаї — головне атенське 6-денне свято в честь богині Атени в місяці липні; що 5 років відбувалися на Панатенаях музичні змагання, а також спортові та кінні перегони.

І тепер так довго й так нетерпляче дожидав Евдем свят Великих Діонисій. Нарешті прийшла весна, прийшов місяць еляфеболіон*). Вкінці й Діонисії: восьмого дня місяця еляфеболіону проголошено свята, увечір процесійний похід відніс образ бога Діониса на оркестру театру; девятого — змагання хорів у дітирамбах**), десятого — вистава комедій, нарешті одинадцятого...

Треба було встати досвіта, щоб не прогавити. До театру пів години ходи, а вистава печинається рано й триває цілий день. Евдем це добре знає. Він заздалегідь розвідав між товаришами про весь порядок: Вистави трагедій відбуваються три дні підряд. Щодня один хорег виставляє три трагедії й на закінчення жартівливу сатинову драму, все — твори одного поета. Останнього дня змагові судді вирішують, котрий хорег переміг. Про все це Евдем розвідав.

2.

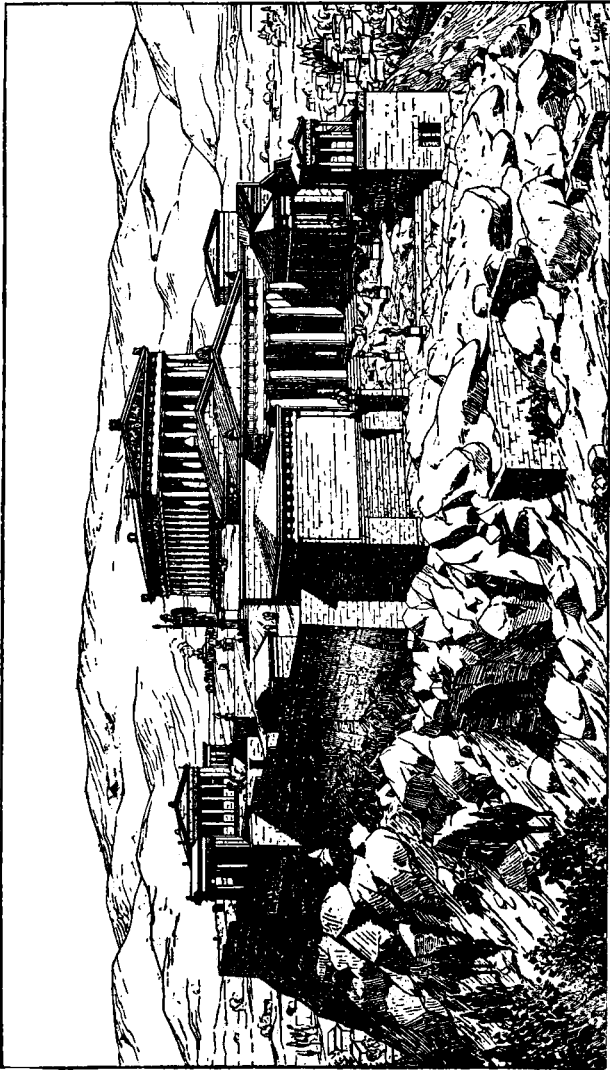
Але час у дорогу! Недобре спізнатись, бо залишаться щонайгірші місця.

— А не забудь узяти з собою подушечку, щоб не каювся опісля! — остерігає батько.

Евдем знає про цей звичай; сидіти в театрі цілий день на камені, чи дошці — за твердо і за низько, кажуть.

*) Відповідає другій половині нашого березня й першій квітня; названий від свят Еляфеболія в честь Артеміди-ловиці (еляфебольос).

**) дітирамби — хоріві пісні в честь бога Діониса.

Акрополь. Реконструкція.

Беруть подушечки, клуночки з їжею, виходять.

На вулиці рух. Гуртами поспішають атенці, весело гуторячи. Тут не тільки біднота з атенського передмістя з-поза діпильонської брами, але й громадяни з подальших сіл.

Сусіди з Керамейку*) витають Евдемового батька; всі люблять старого ганчаря.

Минають керамейську дільницю, минають ринок-агору. Юрба росте. З усіх вуличок виходять гуртки.

Ось і Акрополь. Величне обличчя могутньої Фейдієвої Атени Промахос дивиться з верху замку на свій люд, а золоте вістря її списа вилискується в промінні весняного сонця. Біля пишних Пропилеїв звертають убік і зближаються до святої округи Діониса, що вигідно оперлася на південно-східньому узбіччі Акрополю.

Посуваються, де далі, все поволіше. Проходять брами святої округи. Тут невидана глота. Скільки люду! Чи стане для Евдема місця?

— Не журись, Евдеме, — каже батько, — тут місця на 17 тисяч людей. А тепер підчас війни менше буває гостей.

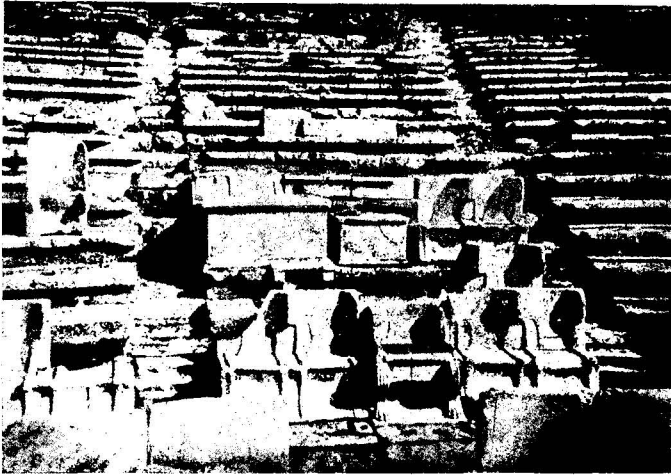
Попри храм Діониса юрба втискається вузькими струмками в два пародоси. Прислуга збирає вступ: 2 оболі**) від кожного; це для сторожа

*) Керамейк — „дільниця ганчарів“; з того й „кераміка“.

**) около 30 сотиків.

театру, що піклується будинками театру, його направою й розбудовою.

Евдемів батько витягає олов'яні значки вступу. Від часів Перікля держава платить вступ за своїх громадян.

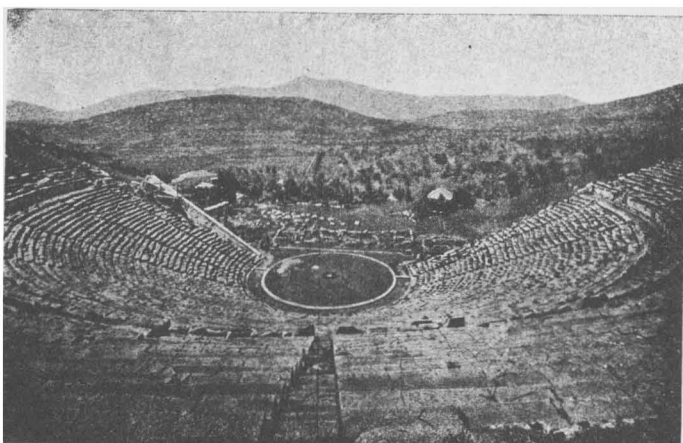

Перші ряди сидінь у театрі Діоніса в Атонах із IV. ст.
(відкопані у р.р. 1862—1895).

3.

Ось Евдем уже в середині театру. Попри круг оркестри поспішає на місця для глядачів, що розклалися великою підковою на скалистім узбіччі Акрополю. Перед ним кільканадцять переходів угору. Йдуть сходами в той бік, де місця

для їх філі*). Це той клин-„керкіс” посередині. Але ближчі місця вже позанимані. Були такі, що від сходу сонця тут ждали. На щастя, по середині горба, ще перед першою діязомою**), лавки вільні, ждуть глядачів.

Театер в Епідаврї (на Пельопенесї). Видко „керкіди“ й поперечну „діязому“.

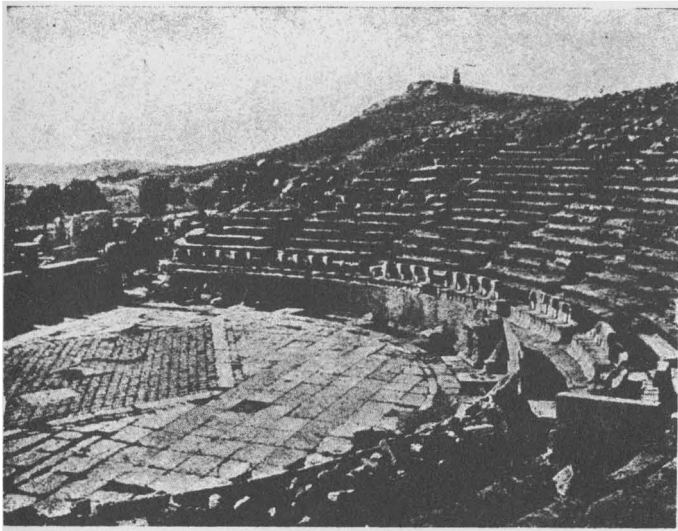
Нові гості кладуть свої подушечки й сідають на дерев'яну лавку.

*) Атенська держава ділилася (від часів реформи Клейстена 509 р. пер. Хр.) на 10 філій — повітів, що склалися з громад (демів), розкинутих по різних околицях Аттики.

**) В атенському театрі були дві діязоми, більші поперечні переходи, що ділили місця для глядачів на три поверхи. Горішньою діязомою вела навіть дорога.

— А не махай ногами, Евдеме, — остерігає батько, -- щоб не зачепиги у плечі сусіда, що сидить у нижчому ряді. А то готов здорово лаятись.

Вбирають вінці на голови. Так годиться, це ж релігійний обряд.

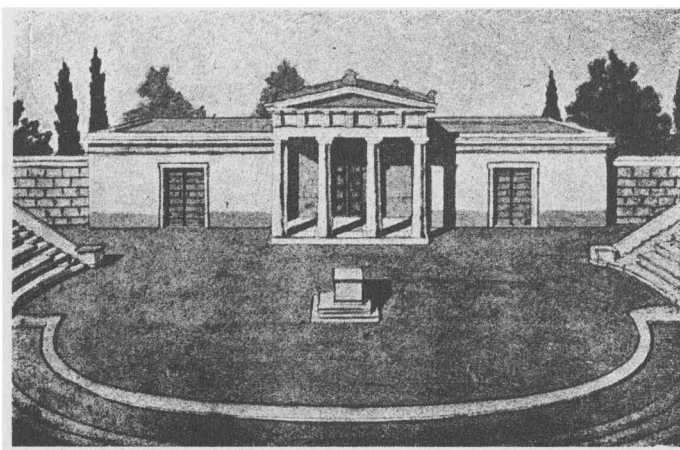
Відкопана орхестра в театрі Діоніса в Атонах.

Евдем розглядається: нижче нього й вище та з усіх боків — море голів. А скільки людей просувається ще сходами!

Внизу бачить гладко втопане, просторе коло орхестри, а посередині жертівник і статую Діоніса.

— То там відбуваються вистави? — питає батька.

— Еге, коло жертівника збирається хор трагедії, що співає на оркестрі свої пісні, а даліше на тому невисокому підвищенні, що сягає до будинку, виступають актори.

Сцена й оркестра з жертівником Діоніса в V. ст.
Реконструкція.

— А навіщо цей будинок?

— Цей будинок то — скене; давно стояло там тільки шатро*), куди відходили актори, як треба було переодягатися. Тепер цей будинок

*) шатро — по грецьки: скенé, з пізньої латинської вимови: сцена.

означає королівську палату, чи якусь святиню, перед якою відбувається дія.

— А нащо акторам переодягатися?

— У кожній трагедії, Евдеме, грають тільки три актори. Але роль буває більше, як акторів; тим то актор мусить переодягатися, інколи й кілька разів за такі особи, що рівночасно не виступають.

4.

Евдем дивиться далеко поперед себе понад сцену. У стіп Акрополю простяглися вулички багатої кидатенської дільниці; далі мури города, а за ними зелений килим левад над Іліссом*). Ген далеко мріє спокійне плесо моря. Ліворуч горби Гиметту замикають обрій.

Над ним безхмаре, синє небо й лагідне проміння весняного сонця. Легіт доносить пахощі квітів із недалеких левад.

А вкруг його гамір. Батько гуторить теж із сусідами.

— Був я колись то на проагоні**) в Одейоні. Оповідали, що сьогорічні хореги покажуться небияк. Хори, кажуть, прегарно підготовані.

— Відомо, багачі, можуть...

*) Іліссос — потік на південь від Акрополю, доплив річки Кефісу (що плила на захід від Атен).

**) Проагон — тобто „вступні змагання“, де познайолювали публіку з хорегами, поетами, хористами й акторами. Одейон — критий театр, збудований Періклем для музичних змагань.

— Але ж бо воно й коштує! Оплатити і прохарчувати до кожної трагедії зокрема 15 співаків, вчителя хору, флейтиста, німі особи, купити всім одяг, приладдя...

— Мені казав один хореґ, що така вистава коштувала його 3.000 драхм*).

— Але честь яка! Згадують роками, кому коли припала перша нагорода... А вінець із прочитану, а оплески безлічі глядачів, а право поставити триніґ із бронзи при „дорозі триніжків” під Акрополем...

— І на святі теж. Дивися, як усі три хореґи пишаються в баґрянцях! Очі всіх звернені на них. Не лише атенці, але й гості з усїєї Гелляди дивляться в той бік.

— Щодо коштів, то правда. Але роботи має більше поет. Не тільки мусить придумати дію, описати віршем, скласти пісні й музику, але ще й розділити ролі як слід та вивчити акторів.

— А за моїх молодих літ то поет ще й сам був протагоністом, грав першу ролю.

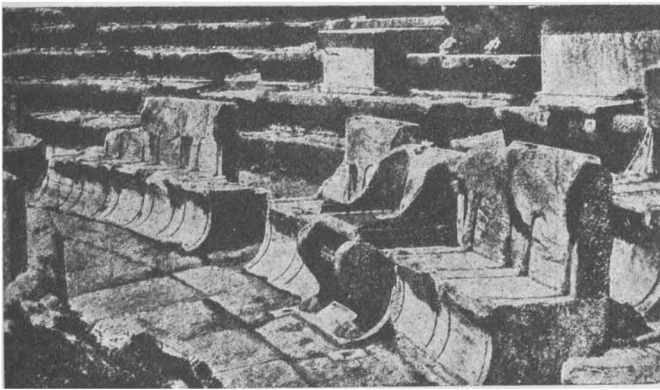
— А актори, на вашу думку, що? Думаєте, що це легкий хліб? Мені казав один знайомий актор, що до такої вистави треба цілими місяцями готуватися.

— Атож! Напамять мусить усе вивчити, щоб не забутися. Ніхто ж нізвідки не підкаже. А сором який, як не поведеться!

— Егеж! Я сам раз чув... Було це, здається, три роки тому. Один актор поплутав свою ролю:

*) драхма — около 1 зл.

що мав сказати у третьому епейсодію*), сказав у другому — і все пішло шкереберть. Люди помітили... Як почали тупотіти, кричати, руками розмахувати. Зчинився, кажу вам, такий заколот, що годі було продовжати виставу. Аж рабдухи**) прибігли та зробили лад. Декільком гарячішим попало... Ціпки були в роботі!

Найнижчий ряд сидінь у театрі Діоніса.

5.

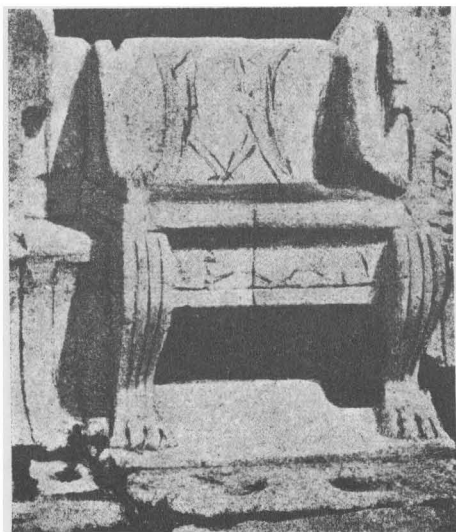
Але розмови вриваються, гамір стихає. Тисячі очей звертаються на оркестру. Там саме складають чистільну жертву: кровю жертівного звіряти скроплюють театр.

Опісля кидають жереби, кому бути суддею сьогорічних змагань. П'ять громадян, що на них

*) дія.

**) Рабдухи — театральна прислуга з палицями — вдержували лад підчас вистав.

упав жеребок, сходить на оркестру, складає присягу й засідає в першому ряді місць, там, де на вигідних кріслах із поруччям сидять жерці, архонти, послы чужих держав, а в самій середині, на почесному місці, жрець бога Діониса, що в його честь відбуваються всі вистави.

Почесне крісло для Діонисового жерця.

І знову жеребок розсуджує, в якій черзі іти виставам. Перший паде жеребок Софокля. Сьогодні його день!

На оркестрі з'являється вістовик; звертається до поета:

— Виводь свій хор!

Це знак, що вистава починається. В театрі тихо, хоч мак сій.

Будинок сцени — тепер королівська палата. Із середніх дверей палати виходить актор. Евдем дивується. Постаць актора видається йому не-

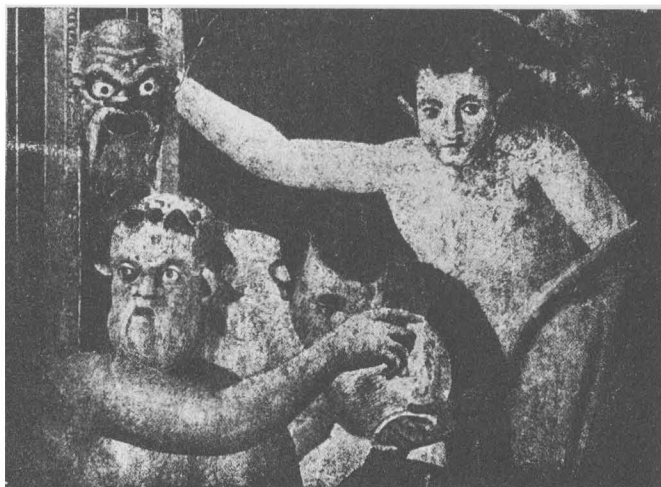
Грецькі актори.

звичайна: вища й кремезніша за буденних людей. Шепотом просить у батька пояснення.

— Трагедії показують нам давніх, могутніх героїв, а не сучасних людей, — поясняє батько.
— Тим то актор мусить побільшити свою по-

стать: вистелює шматтям груди, носить довженний одяг...

І справді одяг незвичайний, — міркує собі Евдем. — Хто видав сорочку-хітон, довгу-предовгу, до стіп, із такими довгими рукавами, та ще й під-

Актори вбирають маски. Стінний малюнок із Помпеїв перезану під пахами? І взуття яке! Дивні контурни... На голові така висока зачіска. Ввесь одяг яркої барви, мережаний.

— А що в них на обличчі? — питає знову батька.

— Це маски, прбсопа. Всі актори виступають завжди в масках... Але будь уже тихо, — сварить бацько, — а то через тебе вважати годі

Кортить запитати ще, навіщо ті маски, але дарма. Маски! Відразу пізнати, яку роль актор грає. Але весь час обличчя однакове, не знати, чи хто сміється, чи плаче... Може воно тому так придумане, що один актор грає кілька роль і швидко мусить змінити свій вигляд? Може через ті широковідкриті уста краще виходить голос? Може з такої віддалі глядачі взагалі не бачили б лица? А може це такий закоріненний звичай, що його важко змінити?

Маска актора комедії
(„Галапасник“) з IV. ст.
до Хр.

Тимчасом на сцені появилася хор. Крім протагоніста виступив девтерагоніст і трітагоніст. Різноманітність драматичної вистави так захопила Евдема, що він і не слухає, що дієві особи говорять між собою. А коли хоче зрозуміти, як і що, вже й за пізно. Трагедія доходить до кінця. А питати батька — соромно.

Кінець! Буря оплесків, крик похвал. Глядачі сильно схвильовані, — трагедія промовила їм до серця. Чути, тут то там хлипають жінки. Всі очі звернені на старенького письменника. А він сидить спокійний, поважний.

— Як же тобі подобалася трагедія, Евдеме?
— питає батько.

Софокль.

Статуя з мармуру, тепер у Римі в Лятерані.

Евдем мовчить. Соромно признатися, що мало зрозумів. Не знати, чи й потрапить переповісти сестрі... Постановляє собі, що другої трагедії слухатиме якнайуважніше. А то будуть сміятися з його вдома.

6.

Батько добуває з клунка їжу. Зближається полудне, пора більшого сніданку. В клунку хліб, цибуля, сир, медяники, фіги, маслини, яблука. Полуднують.

Тимчасом театральна прислуга розносить вино, мішане, як звичайно в греків, з водою.

— Що за нього? — питає Евдем.

— Нічого. Це гостинець хореґа.

Батько веде розмову з сусідами. Тимчасом Евдем розглядається по театрі. І ось очі його зустрічаються із знайомим йому поглядом. Так, це він! Плятон, син Арістона. Сидить у сусідньому клиновому полі з двома братами.

Евдем біжить до нього, щиро витаються.

розмовляють. Стільки цікавого вмів розказати цей добрий старший товариш.

— Знаєш, може, яка тепер трагедія буде? — питає Евдем.

— Знаю, — каже Плятон, — я заздалегідь довідався. Тепер гратимуть „Фільоктета”.

— „Фільоктета”? Ах, це той тессалійський полководець, що дістав у спадщині славний лук Гераклів, той, що плив з іншими воювати Трою, але по дорозі його вкусила погана гадюка...

А рана була така смердюча, що ахайці не могли стерпіти його між собою й покинули на якімсь безлюднім острові...

— Бачу, ти знаєш цей переказ, — перебиває Плятон.

— Нам же розказував учитель, коли ми читали Гомера. Бо Гомер десь натякає на це.

— Еге ж! При описі перегляду військ. Я вчора саме заглянув до Іліади й відсвіжив у своїй пам'яті ті слова. Гомер каже там, що тессалійців із городів Магnezії

Фільоктет холодить рану.
Старинна каменя (горорізьба на дорогоцінним камені).

„Вів Фільоктет, що вмів добре влучати, стріляючи з лука; Сім було човнів у нього і в кожному човні сиділо По п'ятдесят веслярів, що із луків все мітко влучали. Але в цю пору лежав він на острові, страждучи люто,

На божеств'янім Лемносі; його там лишили ахайці. Мучився дуже від рани жорстокої, згубної гидри. Там він недужий лежав, та прийшлося небавом аргійцям Знову при ч'овнах прудкіх спомяну́ти царя Фільоктета*).

— І про це я чув у школі, — пригадує собі Евдем. — У десятому році троянської війни ахайці зловили троянського віщуна Гелена, й він виявив ахайцям таємницю, що Троя тільки тоді впаде, коли під Троєю явиться Фільоктет із луком Геракля...

— Та була ще друга вимога.

— Була?

— Була! — під Троєю мусів прибути також молодий Неоптолем, коли вже його батько Ахіл згинув у боротьбі. Отже знай, що й Неоптолем виступить у сьогоднішній трагедії!

— Невже ж? Молодий Неоптолем! Дуже цікаво.

— Так сідай біля мене, місця тут доволі, будемо разом приглядатися. Попроси тільки в батька дозволу.

Евдемові не треба цього двічі казати. Хвилина — і він заходить біля батька:

— Батечку, дозволь мені пересістися. Тут недалеко сидить мій добрий знайомий із палестри. Він старший від мене, може й на три роки, він уже ефеб, але ми всі його любимо, він такий увічливий до кожного, так розумно говорить...

*) Гомерова Іліада, кн. II. вірші 718—725 в перекладі Ніщинського.

— Як називається?

— Плятон, син Арістона, із сусідської дільниці, з Коллиту...

— Арістона, того багача?

— Його батько багач, але він не цурається нас, бідніших. Товариші кажуть, — шепоче Евдем на вухо, — що він навіть пробує писати трагедії.

— Ну, що вже він там напише! — засміявся батько. — Про мене, йди. Я й так маю ще поговорити з сусідами. Тільки по виставі приходь сюди!

7.

Евдем уже біля Плятона. Очі юнаків слідкують гостро за тим, що діється на сцені. А там уже нова обстановка. Видко скелисте побережжя, в глибині — печера.

Голос флейти дає знак і вистава розпочинається.

На сцену виходить Одиссей. Цей славетний хитрун приїхав разом із Неоптолемом, щоб забрати під Трою Фільоктета, а як ні, то хоч його лук.

Він пригадує собі місце, де залишив колись нещасного страдника, та прохає молодого юнака, щоб підкрався до печери й підглянув, чи є там Фільоктет.

— Порожній бачу дім, людини тут нема!
— повідомляє Неоптолем.

Так, але є сліди людського побуту: легище з листя, дерев'яний кухоль, кресало та ще купа ганчірок. Фільоктет, видно, живе ще, та тільки відійшов кудись недалеко, може шукати їжі, може по яке зілля на зболілу рану.

І Одиссей повчає юнака, що треба робити: добровільно їхати з ними Фільоктет не схоче; бож не міг він забути кривди, що йому вчинили ахайці, кидаючи недужого на відлюднім острові. Тут треба хитрощів. Хай же Неоптолем не цурається покористуватися видумкою: треба запевнити Фільоктета, що він, Неоптолем, нагнівався на ахайців тому, що вони, мовляв, скривдили його важко, бо не йому, а Одиссееві дали батьківську зброю. Через те Неоптолем нібито кинув табор під Троєю й вертається додому. Цієї малої брехні конче треба, коли греки мають перемогти ворогів.

Але тут падуть слова Неоптолемові:
 — Брехнею воювати — діло не моє,
 Не вмю я того, не вмів і батько мій.
 Та мужа силоміць повести — я готов:

Але Одиссей інакше думає:

— Лицарський сину! Я — був теж колись такий:
 Язик відпочивав, рука ж ділала все.
 Тепер я вже пізнав, приглянувся в людей:
 Язик, а не діла, кермують скрізь в усім.

Силою ніхто не візьме Фільоктета, доки
 в нього лук і стріли...

По довгих намовах, хоч і як нерадо, Неоптолем обіцює послухати ради Одиссея, бо дуже бажає порятувати греків. Одиссей відходить, щоб не побачив його Фільоктет: тоді б усі його задуми розвіялися.

Скінчився прольог. Але ось уже входить на оркестру хор; його творять Неоптолемові дружинники. Під музику флейти посуваються оркестрою в ритмі походу. Рівні рухи поважного танцю захоплюють Евдема. Він шепоче про це Плятонові. А хор починає співати пісню-пáродос про безталанного страдника, що стільки років живе са́мітний без ніякої опіки, без розради, без людського слова: тільки дикий звір чує його зойки, що їх добуває з грудей дошкульний біль рани.

Евдем захоплений. Стримавши віддих стежить за розвитком дії; перед його очима просувається одне епейсодіон за одним, їх переплітають пісні хору — стасіми.

Ось надходить Фільоктет. Здивовано оглядає людей. Давно їх бачив. Одяг — грецький. Рад би почути їх мову.

— Не бійтесь дикуна! Кажіть, ви хто?

— Ахайці.

— Ох, найдорожче слово!... Гей, почути згук
З уст щирої людини по стількох літах!
Яке ж, мій хлопче, діло привело тебе?
Похід який?... Чи вітер — друг мій, це вчинив?

А яка втіха для Фільоктета, коли довідується, що цей юнак — син лицарського Ахілля. Жаль тільки бере його на вістку, що Ахілля немає вже в живих.

Тоді Неоптолем оповідає видуману Одиссеєм історію, а хор помагає йому здобути довіря в Фільоктета. Воно й не важко: Фільоктет не прочуває підступу, тим то й швидко вірить цій вигадці. І коли Неоптолем удає, ніби він збирається в дальшу дорогу до рідного Скиросу й хоче прощатися з безталанним, Фільоктет кличе:

— На батька я кленусь, на матінку твою,
На все святе, що в тебе вдома, хлопче мій!
Молю: не кйдай ти мене самотним тут
На цім безлюдді серед тих страждань і мук,
Що бачив сам віч-на-віч, й інших, що лиш чув.

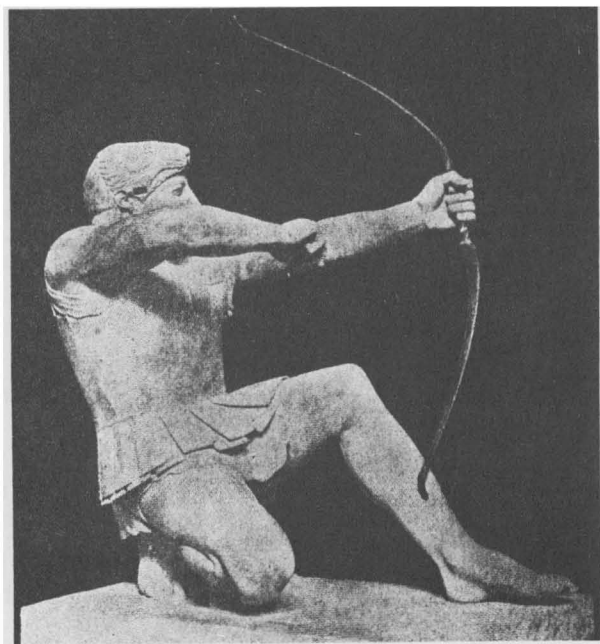
Аби тільки дістатися на Скирос; звідтіля вже недалеко до рідної Тессалії!

Неоптолем радиться ще хору — своїх дружинників, а що всі кажуть милуватися над бездольним, Неоптолем дозволяє йому збиратися в дорогу. Яка втіха для Фільоктета!

— Життя найкраща днино! Хлопче дорогий,
Ви, любі моряки, ох, як віддячусь вам
За ласку дружню, що вчинили ви мені?

Тимчасом — друга дія: на сцені являється післанець Одиссея, перебраний за купця, щоб дальшою брехнею обмотати Фільоктета. Він приносить видуману Одиссеєм вістку: відїжджаючи

з-під Трої, він, мовляв, довідався, що ахайці висилають за Неоптолемом погоню; а ще крім того Одиссей їде по Фільоктета, бо віщун Гелен ви-

Геракль із своїм луком. Горорізьба на фронтоні святині на Айгіні.

пророчив, що тільки тоді Троя впаде, коли під її мурами явиться Фільоктет із луком Геракля.

Іхати з Одиссеєм? Слухати його наказів? Чи можна придумати ще щось ганебніше для Фільоктета?

— Ні! Краще вже почути, як сичить змیا.
Що через неї я калікою зробивсь.

Швидше, швидше на судно! У дорогу! Мер-
щій!

Треба ще тільки взяти з печери цілюще
зілля. Фільоктет іде попрощати свою довголітню
домівку.

Але горе, горе! Ледви вийшов Фільоктет із
печери, а вже його напала жахлива недуга. Він
бажав би заховати перед людьми свої страждан-
ня, — все даремне! Його палить, пече, — він
веться з болю. Краща смерть, ніж такі муки!

— На всіх богів! Як маеш — ох! — як маеш меч,
Бери його до рук і ногу, хлопче, тни!
Рубай! — ой, ой! — рубай! Життя ти не щади!
Ох, ох!...

Під вражінням страждань Фільоктета з гру-
дей Неоптолема виривається оклик щирого
співчуття:

— Іздавна я терплю, на біль твій дивлячись...

Серед страждань, іще перед утратою свідо-
мости, Фільоктет віддає свій лук Неоптолемові
і благає юнака, щоб не кинув його в часі сну, що
на нього надходить. І в цій хвилині западає
в твердий сон.

А коли він — у новій дії — будиться з цілю-
щого сну, радість його велика: Неоптолем не за-
лишив його самим на безлюдді.

Вже пора в дорогу!

Неоптолемові підступ удався: Фільоктетів лук у його руках. Але... але... Юнак відчуває якийсь тягар на серці, щось його мучить, він чомусь отягається...

— Все тягаром стає, коли відмовишся
Своїх думок і робиш, що роби́ть не слід.

Що це таке? Фільоктет здогадується, що в Неоптолема відпала охота взяти його з собою. Але ні, це ще щось інше...

Нарешті Неоптолем перемагає в собі брехню, він зважується рубом поставити справу, відкрити Фільоктетові всю правду:

— Ні, годі вже ховать!... Ти — мусиш відплисти
Зо мною в табір грецький, Трою здобувать.

Для Фільоктета — це грім з ясного неба. То цей молодий юнак обдурював його, щоб видерти йому з рук єдину зброю, лук, і видати в руки людям, що їх ненавидить із цілої душі й цілого серця?

— Життя ти вирвав в мене, захопивши лук!
Благаю я тебе: віддай його, віддай!
Батьків богів я кличу — не вбивай мене!...
О горенько моє!... не каже й слова він,
З очей вже видко, що ніколи не віддасть...

Що робити Неоптолемові? Тут — доля Трої, добре імя в ахайців, там — розпука обманеного страдника.

— Ой, лихо, що почать? Було не кідати Мені Скирбсу!... Ох, важкий гнете тягар...

В цій хвилині являється Одиссей. На вид спричинника всіх своїх страждань готов Фільоктет кинутися зо скелі в море, аби тільки не пасти в руки осоружної людини. Але Одиссей каже його зловити та ще насміхається з нього: адже лук Геракля в їх руках і сам Фільоктет йому непотрібний.

Так залишиться він ізнову самотній на Лемносі, та ще й без тієї зброї, що нею боронився досі перед звірем і добував собі їжу на прожиток.

Неоптолем рад би погодити обох ворогів: поки корабель прилаштовують до відїзду, нехай би Фільоктет ще надумався, може — нарешті зважиться поїхати з ними під Трою.

І ось остання дія — ексодос. Завзятий Фільоктет не подається: ніщо не всилує його помиритися з ворогами, хоч би залишався йому тільки один вихід — смерть.

На сцені знову Одиссей і Неоптолем. Юнак бився довго з думками; тепер заявляє Одиссеєві, що мусить направити свій поганий учинок, мусить віддати власникові лук, добутий не по лицарськи, а брехнею; зробить це, хоч би мав утратити добру славу серед людей. І справді, не зважаючи на погрози Одиссея, віддає Фільоктетові його лук.

А тоді ще раз пробує перемовити Фільоктета, щоб змінив свою постанову: адже ж є прощтво Гелена, що лише тоді скінчаться його страждання, коли він добровільно прибуде під Трою.

Але ні надія видужати з жахливих терпінь, ні слава завойовника Трої не зворушують камяного серця.

— Дозволь мені страждать, як треба тих
страждань!

А що прирік, подавши руку, те зроби:

Додому, хлопче любий, відвези мене!

Мерщій ідім! Про Трою ж більше й не кажи,
Всча вже всіх нас досить коштувала сліз.

Неоптолем готов додержати обіцянки...

Але тут до дії встряває бог: над сценою з'являється Геракль, колишній власник лука, людина-герой, що за свої заслуги здобув собі безсмертність.

Геракль наказує обом героям трагедії, Фільоктетові й Нептолемові, як стій їхати під Трою: завдяки їм упаде цей город, Фільоктетові ж боги привернуть здоровля.

Божого наказу слухає Фільоктет: разом із Неоптолемом відїздить під Трою.

8.

Актори зійшли зо сцени, буря оплесків довго ще не втихала.

Евдем задумався.

— Дивує мене одне...

— А що?

— Я знаю, що ця історія придумана поетом, а все ж той Неоптолем, наче живий, стоїть перед моїми очима.

— А знаєш, чому? — каже Плятон. — Інколи мені здавалося, що той Неоптолем — це я сам, що це кожний із нас. Невже тобі не доводилося боротися з брехнею у власній душі?...

— А Фільоктет не подобався мені на самому кінці, — критикує Евдем.

— Чому?

— Він такий увесь час завзятий, непримиренний, а під кінець нараз змінюється: з наказу Геракла їде з Неоптолемом і з Одиссеєм... Правда, поет мусів так закінчити: такий кінець мав переказ іздавна.

— Може воно так, а може й ні, — міркує Плятон. — Нам, грекам, подобаються герої незломні в любові, або непримиренні в ненависті. А проте знаю я тут одного такого... зветься він Сократ*)... він там сидить... він інакше думає про цю останню справу. І мені самому часом здається, що ненависть не може бути основою справедливості у світі.

— Я тебе добре не розумію...

— Може колись про це побалакаємо більше. Але ще одна річ приходить мені на думку.

*) Вистава „Фільоктета“ відбулася в р. 409 пер. Хр., десять літ перед Сократовим процесом.

— Що таке?

— Може цей бог Геракль, що йому кориться Фільоктет, це його таки власна совість? Хіба́ не повинен був Фільоктет поїхати зо своїми земляками під Трою? Чи не слід для загальної справи забути про свої особисті урази?

СУПРОТИВНИКИ ПОРСЕННИ.

1.

Міст на Тібрі. „Pons Sublicius“.

Простий собі міст — на палях. Із давніх, забутих часів. Більше кладка, як міст. Майже щороку треба його направляти, коли розгуляються весняні води Тібру. Єдиний міст, що лучить невеличкий городок Рим із могутньою Етрурією. Скромний міст навіть і не прочуває, які великі, кам'яні наслідники появляться на його місці колись через п'ятсот-шістсот літ, коли над світом запанують римські орли.

На мості вояк. У правій руці — довгий, етрусський спис-пілюм, у лівій — круглий щит, на голові шкуратяний шолом, із правого боку — меч, що звисає на ремінному поясі, перев'язаному почерез плече. Римський вояк, як тисячі інших.

Стоїть суворий і простий, як кипарис, очі вплявив на захід. Недалеко звідсіля, на яку римську милю*), за Тібром, на Янікульському горбі

*) Миля — mille passus — тисяча подвійних кроків — 1¹/₂ км.

буються римські когорти з військом етрусського короля Порсенни, володаря города Ключіюм.

Порсенна привів свої залізні полки під Рим, щоб повернути римський престол Тарквінієві Гордому, королеві з етрусського роду — його римляни не злюбили через жорстокість і прогнали були враз із синами, установаляючи республіку.

На Янікульському горбі гамірно. Крики, зойки. А на мості стоїть без діла римський вояк, Горатій Коклес.

Чого ж йому тут пусто-дурно стояти? Не краще бути там, де люта січа, де рубаються залізні полки, де кров дзюрком ллється, ніж сторчати серед збіговища жінок і дітей, що здалека приглядаються боеві і плачуть? Та вже може краще зовсім скинути зброю та лежати собі вигідно десь у холодку?

Такі думки могли би зродитися в чийсь іншій голові, а не в римлянина. Римський вояк знає тільки, що тут поставила його старшина для охорони гóроду. Тим то він і на пядь не поступиться звідсіля. Такий був наказ, так, видно, треба.

Горатій Коклес поглядає раз-у-раз на Янікуль. На його чолі збираються все густіші хмари. Ах, що там діється! Ось римська лінія вже заломилась. Вороги пруть наперед... Римляни відступають. Та ще добре, що відступають у порядку... Але ж на правому крилі замішка. Юпітре всемо-

гучий, вони втікають! Утікають у безладі... Сором, який сором!

Римські вояки справді втікали; в переполосі кидали свої лави, прожогом бігли з горба на вманя. Небувала для римлян поразка.

Розбиті відділи вже пруться на міст...

— Стійте! Назад! Це ж сором для Риму! — кричить Коклес.

Але надаремне... Годі ж одній людині спинити безголову юрбу. Пхаються один поперед одного, штовхаються, кожний рад би скоріш бути по тому боці ріки... Адже ворог наступає на п'яти. Таке стовпище, що, здається, міст розвалить. Немов який демон женеться за ними.

— Гей, а про оборону моста забули? Коли не захистите його, то швидко на Капітолі будуть всі ті вороги, що тепер на Янікулі!

Однак в таку хвилину нікому не в голові захищати міст, кожний дбає лише про те, щоб самому чим швидче рятуватись. А вороги недалеко. Чути лиховісний гамір.

Коклес хвилюється.

— Але ж то мене поставили тут для охорони гóроду, — міркує згодом. — Чого ж я інших чіпаюсь? Не повелося іншим, то я мушу сповнити свій обов'язок.

Головна хвиля втікачів пройшла. Дехто біг далі, куди попало, дехто зупинився на другому боці річки. А вороги вже ось-ось...

— Гей ви, що стоїте з того боку, — кричить Коклес, — валіть мерщій міст! Рубайте, чим мо-

жете, ламайте! А то вороги вїдуть вам на спини. Руйнуйте чимдуж, я їх тимчасом стримувати буду!

І станув при вході на міст на янікульському боці. При ньому зупинилося ще двох лицарів, Спурій Ляртій і Тіт Герміній. Почуття сорому перемогло в них переляк.

Етруски добігали до мосту. Бачили переполох римлян і навіть не покладали собі в голову, щоб хто посмів стримувати їх на мості. Бож перед ними тільки спини втікачів.

Але це хто на мості? Стоїть стрункий і грізний, довгий спис звернув проти ворогів!

Станули з дива, мов закам'яніли.

Тимчасом останки римлян повтікали на другий бік.

Етруски схаменулись, кинули списами на трьох лицарів. Вістря застрягли в щитах; не зранили нікого.

А з того боку річки римляни метушаться: рубають топорами, розтягають гаками. Залишився одним боком вузький прохід, наче кладка.

— Відступайте вже! — кричать римляни до своїх.

Але вороги наставилися на Коклеса. А буде відступати, поженуться за ним. Відступати — годі. Коби обох товаришів вирятувати!

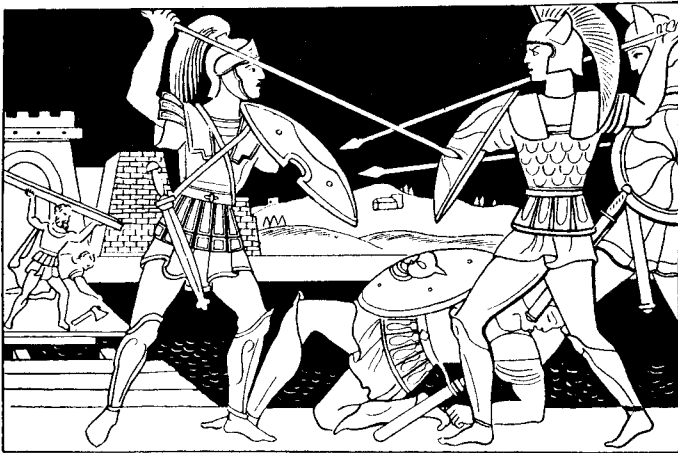
— Ідіть чимдуж! — кричить на них.

Але вони зволікають; ждуть на нього.

— Ідіть же, кажу, — гримає на них, — а то всі тут погинемо! Ви відступайте попереду, я піду за вами... як буде можна.

Обидва товариші відступають узад, закриваючися щитами.

А Коклес повів дико очима по перших лавах ворогів. Перед ним самі вельможі.

Горатій Коклес боронить мосту.

Рисунок С. Гординського.

— Ех ви, мерзотники, нікчеми! — кричить до них. — Раби погані! Служите королям, ще й нас тягнете в рабство? Де ж ваша сміливість? Чому ви спинилися, страхополохи?

Етруски хвилину мовчали. Поглядали один на одного, хто почне боротьбу.

Нарешті соромно стало. Закричали, й усі разом кинули ратища на одного. А той уперто стояв на мості, наче приріс до його.

— Покінчити з ним!

І кілька передніх наперло мечами.

Та в цю мить... хруп!... Із страшним грюком і лускотом валився міст. Це сталося так несподівано, що вороги зжахнулися і стали.

Коклес стояв сам на краю зваленого мосту, відділений від своїх. Ні хвилини не вагався...

— Батьку Тіберіне, святий опікуне наших вод, — крикнув, — прийми свого воїна в ласкаві обійми!

І в повній зброї кинувся в Тібр.

Вслід за ним посипалися стріли. Але боги змилювалися над лицарем і захистили його — він щасливо проплив до своїх.

2.

Порсенна облягав Рим.

З одного боку Тібр, а з інших сильні мури давали добрий захист римлянам.

Вони схаменулися після першої невдачі на Янікулі й боронили городу з самопосвятою. Всі запеклі наступи етрусків розбивались об взяття оборонців.

Нарешті Порсенна занехав думку здобувати Рим приступом. Він обложив місто військом із усіх боків, щоб голодом його взяти.

Минали дні, минали й місяці. До Риму заглядала нужда. Все скупіші й скупіші пайки ді-

ставалися городянам. Нізвідки довести харчів. Примара голоду вискалювала зуби. Розірвати ж залізний обруч, що стискав Рим, було неможливо.

Був у римському війську Гай Муцій*), юнак із знатного роду. Як багато інших, і його муляла раз-у-раз думка, що Рим мусітиме скоритися перед гордим ворогом і прийняти до міста жорстоких тиранів, коли не буде якоїсь заради.

Муцій довго журився, довго шукав способу, аж раз прийшла йому до голови добра думка.

— Прокрастися б нишком до ворожого табору. Але тайкома, щоб ніодна людська душа не знала. Ні чужі, ні свої... Щоб ніхто не перебив... І там зважитися на чин, який вирятував би Рим від нещастя, що загрожує йому.

— Але ж що буде, — міркував він далі, — як своя сторожа переловить мене, коли прокрадатися буду без відома влади? Скажуть, що я перевертень, утікач... налякався голоду, покинув своїх. Який сором! Автім, як і не зловлять... Чи ж годиться робити щось без відома тих, у чи-

*) Римляни вимовляли „Мукіюс“. Аж наприкінці старовинних віків почали вимовляти „Муціюс“, з чого в нас звичайно пишуть „Муцій“. Така вимова цього імени так у нас закорінилася, що автор приневолений задержати її замість правильнішої „Мукій“, дарма що багато римських імен власних, що дійшли до нас через Грецію, вдержали свою старовинну вимову і не вражають нічийого вуха: Келестин(Coelestinus), Кипріян (Cyprianus), Лукія (Lucia), тощо.

їх руках влада держави? Може в них кращі пляни? А тоді й пошкодити б можна, а не допомогти... Це діло негідне римського юнака. Ні, піду, сповіщу про свій задум старшину.

І прийшов до сенату.

— Батьки! Сенатори! Дозвольте мені прократися до ворожого табору. В мене зродився намір. Не питайте, який. Повірте слову римського юнака. Не дрібниця якась у мене на думці, але чин, що принесе порятунок Римові.

Подивилися сенатори в очі юнакові. Ні, не зрадник він. Той дивний вогонь його очей каже щось інше.

— Иди, сину, куди тебе веде твоє сумління. Ми тобі віримо. Ти не заплямуєш римської честі, не запродаєшся ворогам.

Темної ночі просунулася через мур міста тінь... тихо, без шелесту...

Чия тінь? Юнак в етрусському вбранні, а під полою схований кинджал.

Римська сторожа не спинювала. Видко, знала, що це тільки одежа етрусська, а серце — римське.

За муром кущі. Юнак просувається бережко, ніде ніщо й не шелесне... А там вогнища... Деякі вже погасли: ранок зближається.

Муцій надслухує... Підсувається туди, де всі сплять, де погасли вогнища; повзе на грудях...

Опинившись поза лінією облоги, юнак переплив Тібр і відпочив у прибережному гайку.

А як настав день, втиснувся до етруського табору.

На горбку у стіп Янікулю стояв багатий намет. Із Риму не раз його показували. Там, казали, живе сам Порсенна.

На подвірї юрба вояків, старі, молоді. Одні добиваються до дверей намету, другі звідтіль виходять.

Муцій замішався в юрбу. Хто пізнає його, коли він в етруськім одягу? Аби лише мова не зрадила! По-етруському він знає небагато. Тяжка це мова для римлянина, зовсім до латинської неподібна. Не те, що сабінська, чи оскійська.

А тут якийсь юнак щось його питається. Муцій кивнув ніби головою, а далі — скрутився — звертівся і зник у юрбі.

А потім підступає до дверей і міркує:

— Чого вони туди ходять?

Приглядається. Якийсь гладкий етруск переступив поріг і надворі ховає гроші. Ага! Це король певно видає воякам плату.

Муцій втискається до середини намету. Там тьма-тьменна народу. Насередині великий стіл, а за ним два достойники. Котрий із них король? Не згадаєш, обидва пишно одягнені.

Запитати кого? Та це його зрадило б. Щоб етрусський вояк та не знав свого володаря? Що тут робити?

Муцій приглядається докладніше.

Цей присадкуватий старший, до нього всі звертаються. Це певно король.

Муцій підсувається ближче, стає поруч його за рогом стола, де вільніше місце. Руку тримає під полою.

Достойник виплачує гроші... щось говорить... відхилився... Одна мить... і вістря кинджалу вбилося в його серце.

Хто це посмів? Хто зважився? Хто він?
Всі закам'яніли.

А винувник підніс угору кривавий кинджал і промощує собі шлях до виходу.

Даремне! Схаменулись етруски, обскочили юнака, видерли кинджал, притягли назад перед стіл. Схиляють голову перед тим достойником, що залишився живим.

— Царю, — кажуть, — у наших руках душогуб! Але ми його не знаємо. Він не з народу Расенна*).

Муцій скривився. Він зрозумів слова етрусків. Отже йому не поталанило: замість Порсенни він убив його писаря!

— Так, царю, — закричав грізно, — не з етрусків я, я переодягнений римлянин. Звуся я — Гай Муцій. Не писаря хотів я вбити, а тебе самого, щоб визволити Рим від ворога. Але помилився... Нічого не вадить, ще й на тебе прийде черга! Не на полі бою жде тебе смерть...

І тут неначе замявся.

*) Так називали себе етруски.

— Мене ти хотів убити? І ще погрожуєш! —
лютував Порсенна. — Зараз мені кажи, на що ти
натякав! Яка небезпека мені загрожує?

Муцій мовчав.

— Кажи, чуєш! — накинувся на нього цар.
— А то звелю тебе кинути у вогонь.

Муцій Сцеволя жертвує руку.

Рисунок С. Гординського

Перед наметом стояв вівтар. Жерці саме
розклали вогонь, збиралися жертви складати.

Муцій глипнув на вогнище і вмить рішився
на діло.

— Даремні погрози! — кликнув. — Глянь,
скільки варте тіло для тих, що бачать вищі цілі
перед собою!

Прохогом прискочив до вогню і поки ще хто що зміркував, вклав туди правицю.

Етруски зацікавили з дива. Яка невидана жертва!

Рука пеклася, юнак від страшного болю затискав зуби.

Порсенна вискочив із крісла:

— Візьміть того навісного! Рятуйте його! Адже він жорстокіший супроти себе, як супроти мене. Як би в нас були такі лицарі! — додав. — На весь світ прославив би я їх імя... А так тепер що зроблю з таким ворогом? Вибачаю тобі провину й відпускаю тебе додому. Я вірю, що ніякими муками не зневолив би я тебе, щоб ти зрадив мені таємницю.

Тоді Муцій використав довіря короля, здобує такою дорогою ціною, і сказав хитро:

— Погрозами мук і смерти ти не добився нічого, але за добродійство віддячитись я вмію. За те, що ти відпускаєш мене живим, я зраджу тобі, яка небезпека висить над тобою. Нас триста римських юнаків змовилося на тебе. На мене впав перший жеребок. Правда, мені не пощастило, але ж по мені ще довга черга... Не втекти тобі тут від смерти; не сьогодні, то завтра вона где тебе.

Підступ Муцієві вдався. Порсенна злякався цих слів і постановив замиритися з Римом. Одночасно з Муцієм пішли до Риму Порсеннині послы у справі миру.

А Гаеві Муцієві, що втратив правицю, щоб рятувати Рим, земляки дали почесне прізвище Сцеволі (Скайволі), тобто шульги чи лівака.

Імя Сцеволі згадували потомні покоління завжди з найглибшою пошаною.

3.

Жертва Сцеволі не минулась даремне, вона вирятувала Рим від неминучого загину. Порсенна помирився з римлянами, — відрікся від допомоги Тарквінієві і згодився на те, щоб Рим був вільною республікою. Але за те, що мав відступити від міста, зажадав заручників, бо хотів мати певність, що римляни не відплатяться йому нападом на його землю. Римлянам так сильно вже дошкулював голод, що вони мусіли згодитися на жадання Порсенни. Не було виходу. З жалем і болем відіслали до табору Порсенни велике число заручників.

Порсенна готовився до відходу. Заручники стояли обозом по тому боці Тібру. Густі сторожі пильнували табору.

Тужливо дивилися заручники на рідний город, від котрого ділила їх ріка. Нешвидко доведеться знову на нього дивитись, дехто вже й ніколи його не побачить. Таж в їх гурті була не тільки молодь, були і старші люди.

Найбільше сумували й тужили за своїми рідними дівчата. Лише одна з них щось наче виродилася. Не побивалася, не сумувала, а вганяла собою по таборі, жартувала. Всі її добре знали,

оту жваву Клелію*). І коли котра з подруг зажуриться, чи заридає, згадуючи розлуку з найріднішими, вже Клелія біля неї.

— Ну, годі, годі, сестричко! — казала. — Ти не одна, дивися, скільки нас тут. Разом житимемо, разом працювати, одні одних розважати. Побачимо чужі краї, чужих людей. Невже це не цікаво? Не все ж біля одного вогнища куняти. Автім я певне знаю, чула від етрусків, що ми дуже швидко вернемося до Риму; всі разом повернемося. От тоді буде втіха! Будемо згадувати всі ті хвилини, що здаються тепер важкими.

І як почне було промовляти, як почне приговорювати, дивись, і подруга швидко заспокоїться. Але бо біда! За той час десять інших починає плакати.

— Ах, залишіть уже ті шльохи! — сварить Клелія. — Це ж недостойне для римлянки так рюмсати. Вороги тільки сміються. Краще, п' други, розкажуть щось цікаве. Або заспіваймо

І дівчата вже співають. Але тужлива мелодія бере верх. І помалу починають хлипати, спів переходить у плач.

— Ех, лишенько з цими жалібницями-головісильницями! Вони тільки похоронної... Щоб мені з вами почати? Ну, стривайте, постривайте, вже я щось вигадая.

І — вигадала.

— Пливати добре вмієте? — питає їх.

*) В давніших часах казали „Клойлія“

— Вміємо, — відповідають.— Ще б римлянки та не вміли! Ми ж живемо над річкою, змалку привчаємось.

— Так чого ж тут киснути? Шусть у воду та й на другий бік! А там... то ж то буде радість.

— Кепкуеш собі з нас! Такі густі стійки над берегами... І думки немає, щоб пустили.

Клелія тільки засміялась і стрибнула у другий бік. Прибігла між юнаків. Щось їм довго викладає, товкмачить. А вони з пошаною дивляться на Клелію, всі знають, що вона не яка моторна, десять хлопців зажене в кут.

Але Клелія вже знову між дівчатами.

— Готуйтеся! — сміється до них. — Зараз відпливаємо.

Дівчата тільки плечима знизують. От, навісна яка!

Тимчасом у гурті хлопців починається щось, ніби буча. Галас, крик, бійка.

Що там таке? Всі біжать дивитися. І етруські сторожі підбігають, щоб розслідити, що там таке. Збіговище більшає.

А Клелія стримує дівчат:

— Стійте тут, недоумні! Не бійтесь, нічого там не буде. Це вже моя справа...

А як уже останні сторожі повідбігали від річки, щоб розборонювати хлопців, вона кидає наказ дівчатам:

— Чимдуж у воду! Добути або вдома не бути.

І вмиль відділ римських дівчат уже бореться з каламутними хвилями Тібру.

Пізно схопилася сторожа, що її піддурили. Сипнули стрілами за тими, що відпливали, але дівчата не зважали на небезпеку — останками сил добивалися до другого берега.

— От вам козир-дівка! — закричали хлопці. І довго сміялися з етрусків, що дали себе перехитрити моторній дівчині.

Але як довідався Порсенна про втечу дівчат-заручниць, скипів гнівом.

— Різками висікти пришелепувату сторожу! Вже навіть жіноцтво кепкує собі з нас! А ті дівчата як стій привезти з Риму назад. А то хоч їх провідницю. Як вона називається? Клелія? Мерщій сюди Клелію! Післати негайно послів до Риму й заявити: коли римляни не видадуть Клелії, я вважатиму мир за зірваний.

Король страшенно сердився. А всі вельможі й прибічники тремтіли й тільки дивилися в очі роздратованому панові, що він накаже. От, наколотила вража дівчина!

Тимчасом Порсенна почав заспокоюватися. Як швидко скипів, так швидко й прохолов від гніву.

А згодом згадав навіть із пошаною сміливу дівчину.

— Але ж бо справді ті римлянки — лицарський народ. Якби ж то тільки чоловіки! А то яке в них жіноцтво... А вже ця Клелія. От відважне дівча! Як же тут її карати?

— Заявляю тут прилюдно й на це мое царське слово, — звернувся він до своїх прибічників, — що як римляни дотримають умови і пришлють ту дівчину, я подарую їй життя й волю.

І ще не скінчив цих слів, як Клелія станула перед ним.

Клелія кидається в Тібр.

Рисунок С. Гординського.

— Що, ти прийшла?

— Прийшла, царю! Я знаю, провинилася, карай... Лише ті плаксійки тонкосльозі залиши у спокої, хай сидять собі вдома. Вони не потраплять бути навіть порядними заручницями.

Король зареготався.

— От, козир-дівка! Що мені з тобою робити? Ну, нехай буде по-твоєму. Нехай вони залишаються в Римі. Але вже й ти йди з ними...

Дівчина не вірить своїм вухам.

— Так, так, дівчино, я дарую й тобі волю, — каже король. — А щоб ти знала, як мені подобалася твоя очайдушна відвага, я... Але краще ходи зо мною до табору.

Пішли. Тут лицарський король каже:

— Вибирай собі десять заручників, котрих хочеш, я дарую їм волю.

— Цікаво, кого вибере? Певно цих... — підсміхалися царські прибічники, споглядаючи на громаду вродливих юнаків.

Але Клелія не довго морочила собі голову. Скочила між дівчур, вибрала десятеро найменших і каже:

— Царю, пусти цих непотребів!

В очах усіх заручників заблисли сльози. Ніхто не мав до неї жалю, що його поминула. Адже ця розумна дівчина визволила той вік, що йому найбільше могла б діятися всяка кривда...

ЯК ПРОМОВИВ ВЕЗУВІЙ...

(Пані й рабinya).

I.

Був місяць серпень першого року панування кесаря Тіта.*)

Гарячий ранок, нізвідки подиху прохолоди! Душне повітря висіло й над розкішною надморською віллею в Стабіях: здавалося, що сьогодні всі Фурії позлітались із Орку до дому сенатора Лікінія.**)

Молода пані дому спала довго, всгала пізно, а проте ще сердитіша, ніж попередніми днями. Дванадцять покоївок метушилося довкола неї, але ж догодити — ніхто не догодив.

То гребінець кістяний виявився зовсім незручним і всі три бронзові нідочого, а саме той найкращий мусіла Хльоя забути в Римі, коли вибиралися в дорогу... То недотепа Доріс подала ручне дзеркало, що зовсім викривлює обличчя,

*) Кесар (цісар) Тіт вступив на престол в р. 79 після Р. Хр.

***) Імя *Licinius* вимовляли тоді „Лікініус“; вимова „Ліцініус“ появилася аж при кінці старовинних віків.

замість поставити те, що стоїть на підставці, з гладкого, лискучого металю...

— Ех, на Гекату!*) А хто це вилив мені народовий**) олійок? Ні, голубко, це ти сама вимазалася ним!

Даремне виправдувалася рабиня, що вона невинна.

— Так, так, твоя туніка тхне народом, — запевняла вперто пані. — Боже, які часи настали! Невольниці забаглося народу! Ні, ще сьогодні скажу висікти тебе різками!

— Буря назріває... Ось-ось лусне грім! — шепотіла Ляляге до Доріди, пробігаючи повз Лікінію.

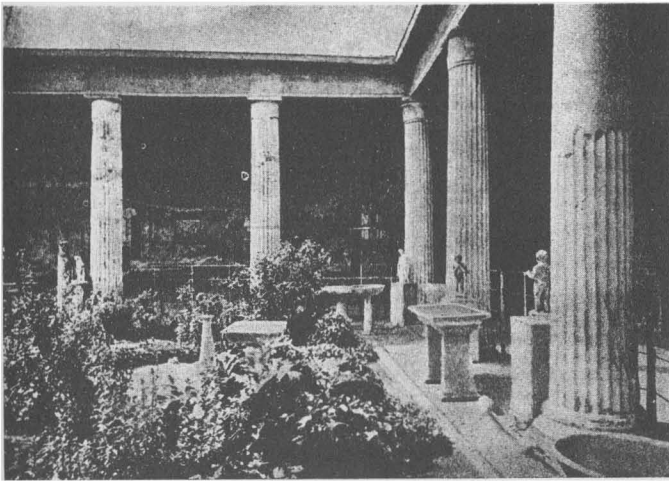
Лікінія, сенаторова дочка-одиначка, сиділа серед квітника в кутку перістилію, де пишний водограй-стріляв угору кришталевим струмком холодної води. У ніг дівчини гралася лялечками пятилітня Фавста. Маленька невольниця була пстійкою Лікінії. З усіх дітей челяді піклувалася вона найбільше жвавою, румяною дівчинкою, може із вдячності до її батьків, своїх найвірніших друзів, ніжної Модести й суворого Калліста.

Як усі діти вищих верстов у тих часах, Лікінія не зазнала ні щирого тепла материного серця, ні дбайливої батьківської опіки. Виро-

*) Геката — богиня чарів, злих духів, недуг, кладовищ.

**) дорогий пахучий олійок із коріння рослини, що росла головно в Індії.

стала в товаристві челядинок, приділених для догляду й послуги молодій пані. Від таких челядинок, лукавих і попсованих, діти навчалися змалку поганих звичок і химерних норівів. Для Лікінії небо було ласкавіше: вона попала під догляд праведної Модести, до котрої горнулася з усією щирістю невинної душі.

Перістилій і садок у домі Веттіїв у Помпеях.

Тепер Лікінія зиркала стурбованими очима з-за струнких йонських колонам перістилію туди, де був кубікуль — спальня пані дому. З гіркою усмішкою слухала вередування примхуватої мацухи. Молоде чоло все більш і більш насуплювалося.

— Ах, а де моя шпилька до волосся із нової кости? — зверщала знову Мунатія. — Ні, не ця з козою, й не ця з китицями винограду... Де, питаю, шпилька з подобою Венери? Це певно вже котрась украла... Признавайтесь! Це ти, Фьлорентіно, це ти! — звернулась нараз до опецькуватої невольниці, „кінерарії”*), що саме тримала розпечене в попілі залізце. — Це ти, злодійко!

І схопила її за волосся.

Лікінія скипіла. Хоч вона не любила Фьлорентіні, та молоде серце не стерпіло кривди. Станула перед мачухою.

— Чого чепляєшся невинної? — запитала різко.

— А це що? — запищала Мунатія. — Сенаторова дочка у змові з рабіннями? Як-стій покликати пана! — гримнула на прислугу. — Я мушу знати, хто тут панія дому, я, чи це ледащо!

Три „*delicatae*“ - покоївки кинулися наввипередки до табліну, де блідий із навислими щокками сенатор слухав звідомлення управителя своїх кампанських посіlostей. Хитрий віллікус**) жваво й переконливо вияснив щось, але пан водив байдуже сонними очима по чудових малюнках на стінах кімнати, що зображали тра-

*) „*Cineraria*“ — невольниця, що залізцем кучерявила волосся.

**) „*Villicus*“ — управитель майна.

гічні сцени троянської війни, та думав про вчорашній бенкет у сусіда Помпоніяна, про те, як смакували британські устриці, що залягли йому в шлунку й досі дошкулюють болями голови.

Тимчасом Лікінія боронилася.

— Не лайся, будь ласка! — кричала крізь сльози до мачухи. — Доки не перевіриш справи, не чепляйся!

Сцена з троянської війни: Пріям перед Ахіллем. Горорізьба кімнатного фризу в „домі філософа“, відкопанім недавно в Помпеях.

— Ось яку спільницю найшла собі Фльорентіна! — лютувала Мунатія. — Ця злодійка Фльорентіна... В кайдани її й до льоху, хай там і зогніє!

— Фльорентіна тут ні причому — крикнула Лікінія. — Невже ти забула, що сама ти вчора казала сховати шпильку до тієї малої букшла-

нової скриньки, разом із шмінками? Пошукайте там! — звернулася до невольниць.

Дівчата скочили по скриньку і вмиють шпилька, що наробила стільки галасу, пишалася на паниному волоссі.

Пані гризла губи з пересердя...

На порозі кімнати, де все ще ходило ходором, станув лисий сенатор. Мунатія побачила чоловіка й зарепетувала:

— Ох, Юноною клянуся. Я не витримаю тут довше... Тут усі змовилися на мене, тут усі зневажають мене: і челядь, і твоя дочка. А ти і слова їм не скажеш! Яка я нещаслива, яка нещаслива...

І пані дому почала голосно хлипати.

— Чого ж ти завіз мене сюди, де мені немає жадної розваги, чого?

— Але ж моя дорога! — виправдовувався тихим голосом сенатор. — Ти добре знаєш, що ми мусіли сюди приїхати. Лікарі казали. Бож тільки тутешні води помічні на мою недугу, а особливо „aqua dimidia“. Вона ж розпускає каміння, на яке я терплю... А молоко з Молочної гори!*) Лікарі кажуть, що це — саме здоровля. Звідусіль приїздять сюди лікуватися. А ми ж тут маємо власну віллю...

— Aqua dimidia, aqua dimidia! — перебила сердито пані дому. — Вже вухами леться ця

*) Mons Lactarius — Молочна гора, в найближчій околиці Стабіїв. Аква дімідія — „Половинна вода“ — назва цілющих вод у Стабіях.

„aqua dimidia“. А про те не подумаєш, що жінка шляхетного роду нудьгує на цім безлюдді.

— Яке безлюддя? — боронився сенатор. — Найзнатніші вельможі мають довкола свої вілли, що пишністю перевищують усякі інші... І літо тут лагідніше, як деінде.

— Так, так! А забув ще додати, що в цій клятій закутині раз-у-раз земля труситься під ногами. Від кількох днів я вся тремчу через такі приємности.

— Моя дорога! Не тільки Стабії, але й ціле побережжя вряди-годи відчуває землетрус. Але ж люди звикли до цього. Навіть у Баях...

— У Баях... Але це ж не Баї! Так, так, усі благородні жінки купаються тепер у Баях, а я, нещасна, тут мучуся! — залемтувала знову Мунатія.

Лікінія нетерпляче ждала кінця суперечки. Щоб увірвати її, вона докинула:

- - А проте не годиться чеплятися невинних людей і лаятися без причини!

Пані дому підскочила, наче б вжалила її оса.

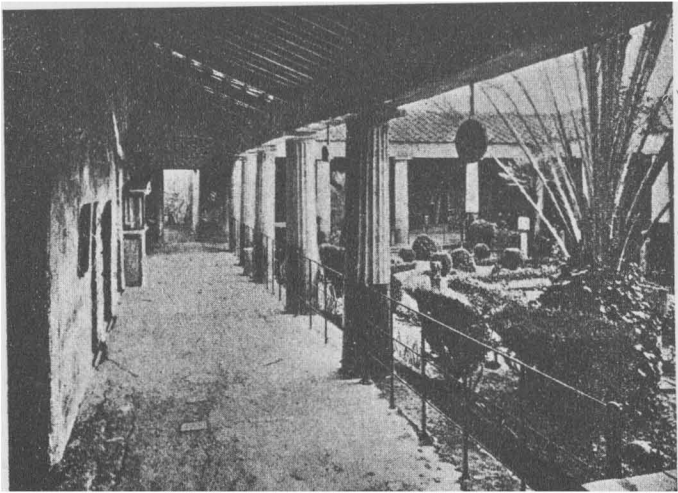
— Ах, рятуй мене, рятуй мене! Це дівчище драгує мене без упину... Просто знущається надо мною... Ні, годі вже терпіти... Куди ж я дінуся?... Ніхто й не заступиться за мною... Ох, ох!

І так голосно заридала, що сенатор тільки схопився за голову. Але раптом визвірився на дочку й гукнув:

— Геть мені з очей!... Ох, спокою, спокою... Але спокою не було.

Переможена Лікінія відступала з поля нерівного бою. Бігла поза колюнами перістилію в вузький коридор, звідкіля бічні двері вели на леваду.

При вході в коридор схопили її чийсь руки. Ах, це Фавста, а за нею її мати, Модеста. Сум-

Перістилій у домі „золочених Аморів“ у Помпеях

ними очима подивилася на Лікінію й прошепотіла:

— Утікайте з цього пекла на світ Божий! Коли буря пройде, ми вас покличемо.

Ніжно погладила кучерики малої Фавсти. Дитя оплело рученятами шию матері й пролеbedіло:

— Нене моя!

В очах Лікінії стали сльози. Що вона дала б за хвилину щастя малої рабині! Так, і в неї була колись рідна мати. Але Лікінія не пам'ятає, щоб мати рука гладила її голову. Бо мати розвелася з батьком, батько одружився з другою. З того часу тільки сварня в хаті... А Лікінія так дуже прагне материних пестощів!

Модеста тулила до грудей свою пестійку, наче прочуваючи, що надходить буря. Нарешті прошепотіла:

— Нехай Бог, всемогучий пан усього видимого й невидимого, має вас у своїй опіці!

І швидко побігла до своєї роботи.

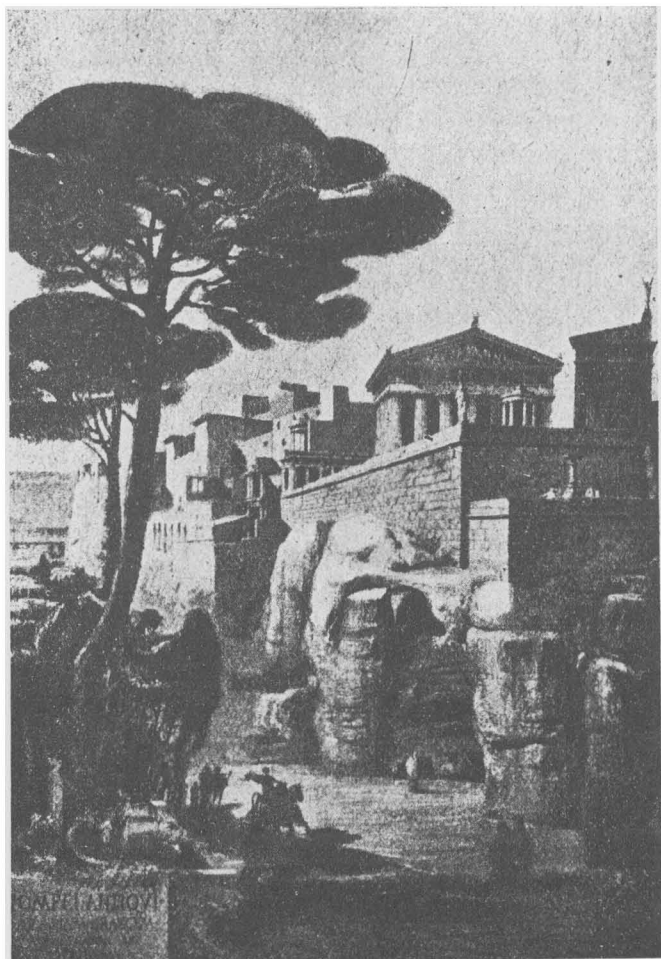
II.

На світ Божий! У вільні простори!

Лікінія швидко забула прикрі переживання ранку. Наче та серна стрибала стежною вгору по камінні. Зупинялася на хвилину, надживаючи малої товаришки, що дрібними ноженятами підбігала за нею.

З-над моря ніс прохолоду легкий вітрець, що в полуднішню пору оживляє чарівну країну сонця. Веселий легіт розвівав буйні кучері дівчини.

Лікінія пристанула на щовбі. Повними грудьми вдихала пахощі гірської околиці. Великими чорними очима водила по широкому обрії. Яка краса довкола! Чарівна синява беззмарого неба, сріблісті хвилі величного моря, соковита зелень

Вид на замок у Помпеях. Реконструкція.

багатих піль Кампанії манять своїми живими, гарячими барвами.

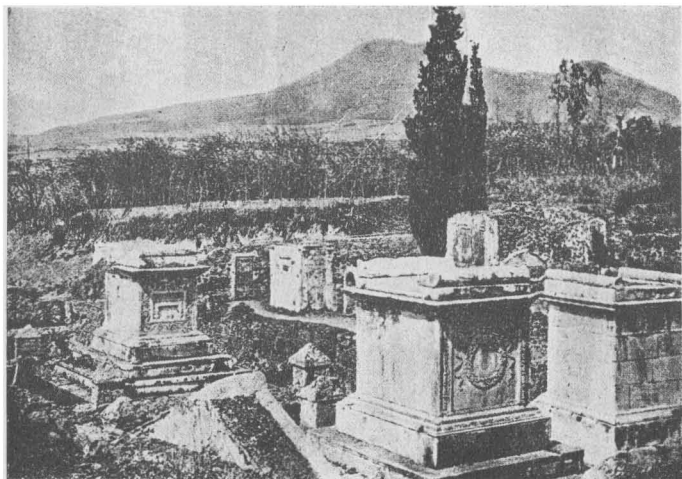
У ніг дівчини простелилася розлога рівнина над річкою Сарном. Довгими стрічками тягнуться ясніші й темніші грядки городовини. В тіні дерев сіріють мури селянських садиб. По

Вид на Везувій із Помпеїв (від храму Венери).

дорозі тягнеться довгий ланцюг людей і возів, що з довколишніх містечок поспішають із вантажем до пристані над Сарном. А вище, на мальовничих узбіччях Везувія, наче та цяцька, красується рухливе містечко — Помпеї. Далі в морі зелені потопає Геркулянеум. Над цими містами таємний Везувій, наче той велетень із казки,

що стоїть на сторожі всієї Кампанії. Стоїть са-
мітно, оподалик від інших гір, двома вершинами
вистрілює гордо до неба. Яку таємницю криє мо-
гутній стіжок у своїм нутрі? Лише глухі чутки
ходять про його давнє минуле. Ген, трохи не до
самого вершка купається в зелені лісів, оливних

**Відкопане кладовище в Помпеях при „дорозі могил“ із
видом на Везувій.**

гаїв і винниць, що закривають глибоко врізані
яруги. А стопи його споліскують блакитні хвилі
моря. Спокійне плесо куманського заливу*) ро-
їться від рибальських човників, від вантажних
суден, від розкішних галер.

*) сьогодні: неаполітанський залив

Натішившись красою ближчого краєвиду, шукає око імлистих зарисів далечені. Там, де стрімко в море спадають прибережні скелі, видніє ліс щогол квадріремів, квінкверемів і легких лібурнійських суден. Це — Місенум, пристань римської фльоти, гордої володарки всіх морів. За місенською пригорою губляться в імлі розкішні Баї, а далі, між Баями й Неаполем, легко зарисовуються горби Гавру й флегрейські поля. Там, біля славних Кум, кажуть, таємний вхід на другий світ, до підземелля...

І в молодій головці ворущаться дивні думки.

Другий світ... Бліді тіні, брудний Харон у заялозену лахмітті, смердючий Стикс... Яка гідота! Чи може бути там така погань, коли тут така краса? Може, більш правда те, що каже Калліст про небо, про воскресення мертвих? З якою вірою оповідає він про ті радощі, яких око не бачило, вухо не чуло...

А Калліст, хоч який на око суворий, такий добрячий у глибині свого серця.

Чому ж інші невольники не долюблюють його, а то й ненавидять? За те, що признається до нової віри?

Лікінія чула раз, як віллікус шептав батькові, що Калліст і Модеста — безбожники, не хочуть складати жертви богам, навіть Лярам і Генієві пана.

Але батько тільки підсміхнувся й відповів:

— Мій любий, усі боги — вигадка. І Ляри теж. А на Калліста не бреши, це порядний неволь-

ник, не краде, як ви всі, й не розбиячить. Тому він вам не в смак. Але й тому він у мене „а поторіо”*)).

Віллікус замовк. Але Лікінія чула, як опісля перед іншими глумився з пана:

— Наш пан не вірить у старих богів. Має молоду жінку, вона для нього — найвищий бог. Її волю й її закон він завжди сповняє.

А Калліст ніколи ні на кого нічого не вигадує...

— Ви діти світла й діти дня — каже. — Провишне думайте, не про земне!

Бувало не раз, коли сумніви палили молоду душу, коли бачила, як кривда топче правду, вона в зневірі питала Калліста:

— Невже немає ніде правди? Невже справді немає богів?

Тоді він казав так просто, так ясно:

— Атож, старі боги — справді безсила мара. Бо люди заміняли славу нетлінного Бога на подобу тлінної людини. Але вічна Правда є. І правдою є Той, що сказав про Себе: „Я альфа і омега. Хто вірить у мене, має життя вічне і я воскресу його в останній день”.

Як жадібно ловить Лікінія кожне слово з уст Калліста про могутню появу Того, в котрого лице як те сонце, в котрого очі, як те вогняне полум'я, Того, що був мертвий і живе по вічні віки.

*) „servus ab argento potorio“ або „praefectus auri potorii“ — невольник, що наглядав над дорогою посудом.

Пізнати правду, зглибити її — ось яким бажанням горить душа Лікінії. А в вухах звенять їй солодкі слова, що їх чула від Калліста:

— Блаженні голодні й жадні правди, бо вони наситяться.

Лікінія потонула в думках про кращий світ і про кращих людей. І наче зо сну збудив її чийсь пискливий голос.

Кого це кличуть? Ах, так, її: вона чує своє ім'я.

Лікінія відгукнулася. Хто там?

Згодом із-поміж кущів вихилилося втішне обличчя гладкої Фльорентіни.

— Хі, хі! Лікініє, я скажу тобі новинку! Але ти даси мені зате ковтки, ті манюсенькі, даси?

Лікінія скривилася. Фльорентіна завжди однакова: підслухує всякі сплітки й торгує ними. Страх ласа на блискітки. Та до спліток Лікінія не цікава. А про цяцьки не дбає, Фльорентіна може собі їх брати.

Фльорентіна ніяким робом не стримається, не може не сказати новинки:

— Хі, хі! Пані виїхала з дому! Знаєш? Усю штуку встругнула на те, щоб сенатор пустив її до Помпеїв. Хі, хі! Кортіло подивитися на цирк. Там тепер ідуть змагання глядіяторів.

І Фльорентіна хіхикала що-сили.

— Нема Мунатії? Виїхала? Так нараз? — дивувалася Лікінія.

— Еге, нараз вилинула пташка... Хі, хі! Ну, варта звістка мізерних ковтків? Правда? А зна-

еш... Забрала з собою всі щонайкоштовніші клейноди, щоб показатися перед людьми. І всю жіночу прислугу взяла... Хі, хі! А я викрутилася. Не поїхала з Медузою*! Хі, хі, хі! Замість себе всунула Модесту.

Вулиця „богині Абундантії-Заможности“ в Помпеях.
Із новіших розкопів.

— Що? Модеста поїхала?

Лікінія глипнула на Фавсту. Уста дитини скривилися до плачу. А Фльорентіна торочила своє:

*) Медуза — найстрашніша з трьох потвор Горгон; хто на неї глянув, кам'янів.

— Поїхала. Хі, хі, хі! Там Калліст ходить такий сумний. Де ж таки? Забрали його голубку, немає з ким воркувати! А в Помпеях, як і тут, нема ще тих поганців — християн. Самітненька буде... Хі, хі, хі!

Лікінія не слухала вже теревенів рабині. З левади збігла на вулицю і швидко стала на порозі дому.

Крізь відчинені двері дійшли до її вуха відірвані слова розмови. Це старий придверник-остіряюс шепотів до своєї беззубої дружини:

— На Геракля! Які вередливі настали тепер пані! Вже скільки я їх пережив, а ще жадна не дошкулила так, як ця. Колись, кажуть, інакше було. Як я був малий, нераз оповідав мені покійний дідо... Колись пані дому про дім свій дбала, діточок доглядала, челяддю піклувалась, а то й ткала з невольницями. Але й пошану мала! А тепер? Аби чепуритися...

— От краще мовчив би, старий! — перебила бабуся. — Нібито тільки жінки тепер інакші? А чоловіки які? Колись на війну ходили, про честь дбали, а тепер що? Скрізь беззаконня. Аби наїстися, нарозкошуватися...

Придверник кашельнув.

— Цить, стара, а то ще почують. Я й сам знаю, що колись жили славні лицарі-герої, що іншим багато добра робили. Але тепер той рід перевівся. Кожний дбає, аби самому вигідно жити.

— Не кажи так, дідусю! — впало збоку чийсь слово.

Старенькі аж затрусилися з переляку: хтось підслухав їх розмову!

Але як побачили Лікінію, чола прояснилися. Ні, ця дівчина не зрадить їх перед іншими!

— Не кажи так, — повторила Лікінія, — а то життя було б нестерпне, якби всі люди були самолюби. От Калліст запевняє, що й тепер є герої, навіть більші за давніх. Він знає людей, що пішли на муки за добру справу.

— Ох, Лікініє, не згадуй про Калліста. Це ж непевна людина. Він, кажуть, належить до секти Назарейців, тих, що немовлята вбивають, що людську кров пють...

— Та невже? — засміялася Лікінія. — А може воно зовсім не так? А може вони, бабуню, такі люди, що не те, що чужої крові не пють, але й своєї не шкодують ради інших?

III.

Минуло кілька днів.

— Яка дивовижна днина сьогодні! Полудне, а так потемніло. Певне туча насувається, — міркувала Лікінія.

Хтось стукає нагально в двері. Придверник відчиняє. Дівочий голос. Ага, це Акте, невольниця сусіда Помпоніяна. Якусь новинку розказує. А так швидко цокоче, аж захлипується. Челядь обступила її, слухає.

Лікінія теж біжить до сіней-остіум. Що сталося?

— Еге, ви тут спокійненько вештаєтеся одне поза одного, а там таке щось твориться.. Наші всі повибігали на вулицю. Ходіть, Акте вам предивне диво покаже. Боги притьмили світ! І такі дими від півночі...

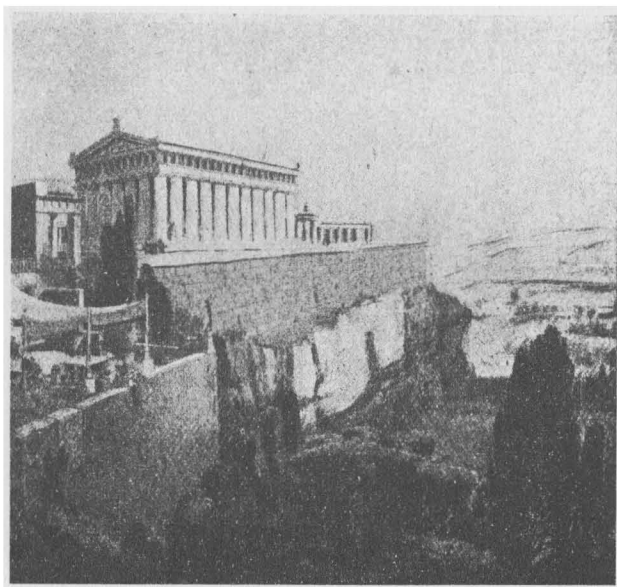

Ряд піній здовж міського муру в Помпеях.

Крізь відхилені двері вибігла Лікінія з сіней до передсінка-вестібулю, а звідтіля на вулицю.

Яке могутнє видовище! Хмара. Хмара дивної величини й виду. Наче якесь велетенське дерево, наче якась струнка пінія, що від землі до небес сягає: високий-височезний чорний стовбур угорі розгалужується на безліч довгих віток. Одні

чорні, наче та смола, другі сиві, як той дим; без упину ворущаться, мішаються одна з одною. А ось блиснуло. Вогонь, вогонь вибухає! Наче якийсь підземний гігант, як той Тифей з-під

Грецька святиня над пристанню в Помпеях.
Реконструкція.

Етни, дме якась сила страшенна димом і вогнем.
Чути глухий клекіт.

— Ах, це Везувій промовив! — скрикнули
чийсь залякані уста.

Вид, що спершу захоплював, що приковував
своєю грізною величністю, швидко змінявся. Ві-

тер розносив хмару, дим закривав обрій, жах огортав глядачів. Від Помпеїв і з долини Сарну доходив несамопитий гамір: лунали крики, верески, плачі. Там, у долині, заметушилося людське муравлище: юрби людей гналися дорогами, хто біг у сторону моря, хто тікав до пристані над Сарном. Судна в пристані вмить заповнювалися втікачами. Хвиля сполоханих сунулась через міст на Сарні в бік Стабіїв.

Щасливі ті, що завчасу схаменулися, горетим, що знехтували силу демона, що залишилися під його смертельним подихом, бажаючи рятувати свої скарби!

Челядь із жахом приглядалася грізному видовищу, прислухувалася дикому галасові.

В цій хвилині Лікінія почула слова Калліста:
— Гнів Божий спав на новочасну Содому...

Байдуже завжди обличчя сенатора оживилося. Та ж там, у Помпеях, у паці демона, його дружина. Забрала з собою лише жіночу прислугу... Потратили певне голову... За слабкі лікті, щоб промстити собі відворот до Стабіїв... Треба негайно післати когось на рятунок.

Сенатор кинув оком по своїй челяді. Його погляд упав на двох кремезних рабів.

— Прімогене й Гіляре! — кликнув. — Пані не вертається. Біжіть чимдуж до Помпеїв, до господи Саллюстія. Вона там гостює. Рятуйте її!

Це слово впало на рабів, наче грім із чистого неба. Бігти туди, звідкіля всі тікають? Це ж певна смерть!

Прикра хвилина мовчанки — і два важкі тіла рабів припали до ніг пана; цілують його стопи.

— Пощади, пощади! — благають, трусячися.

— Слухайте ж мене! Не без винагороди буде ваш труд. Як приведете живою панію й принесете скарби, що їх узяла з собою, дарую вам волю...

Тиша.

— Дам ще гроші, багато грошей на варстат праці... Швидше ж!

Але відповіді не було.

— Раби мерзенні! — крикнув пан, і звичайна маска спокою спала з його обличчя. — Я вас скачую за непослух! Я вас навчу вірності панові! Рушай один із другим!

Але тіла не ворухнулися. Жах перед страхіттями переміг усякі погрози.

А хтось із челяді бурмотів:

— Хай би сам попробував піти...

— Не про жінку він дбає, — докинув другий шепотом, — але про ті золоті нараменники з рубінами й ізмарагдами, що забрала з собою...

Сенатор скаженів. Що це? Бунт?

— Хто їх виручить? — крикнув. — Дістане половину врятованих скарбів.

Тиша...

— Ніхто? Ніхто?

Але ось хтось станув перед паном. Калліст!

— Піду я.

— Иди, іди ж, мій добрий Каллісте, а воля твоя й скарби твої...

— Ні, пане, не жадаю я волі, і скарбів не хочу. Не ти, але хтось могутніший велить мені йти туди. Там — Модеста. Або я вирятую їх, або згину разом із Модестою, щоб і встати разом до нового життя.

Раптом почулося притишене хлипання. Мала Фавста припала до батька. Він приголубив її і звернувся до пана:

— Коли, пане, справді хочеш добро мені вчинити, даруй волю моїй дитині. Хай легче їй буде дотримувати законів Божих вільною, коли вона переживе цей день...

— Але ж добре, добре, — перебив пан. — Перед усіма заявляю тут прилюдно, що з цією хвилиною Фавста вільна.

І звернувшись до Примогена й Гіляра, гукнув:

— Геть від моїх ніг, раби невірні! Закувати їх у кайдани й кинути в льох!

— Ні, ні, не карай, пане, слуг. Вони ж бояться. Сильніший пан, Той, що має ключі смерти й аду, гряде з хмарами, щоб судити...

Голос Калдіста могутнів.

— Заговорить Той, що є, що був і що буде. І заголосять усі роди й народи, і не залишиться камінь на камені. А це година остороги для тих, що не вірять. Блаженний той, хто ще в час покається.

Був такий величний і такий грізний, як пророк старини. Вся юрба сторопіла, обличчя сенатора побіліло, наче полотно. Таким малим супроти свого раба видавався тепер цей земний пан.

А в цю мить сталося щось незвичайне. Хтось припав до ніг невольника, хтось ридає.

Лікінія... Пані в ногах раба?

Суворе обличчя пророка прояснилося. Калліст усміхнувся.

— Знаю, дівчино, в тебе чисте серце й щира душа. Зерно правди впало на пригідну землю й кільчиться.

Калліст підніс із землі Лікінію та поставив побіч неї Фавсту.

— Я знаю, ти не забудеш про малу Фавсту... Коли ви врятуєтесь, спішіть чимдуж до Риму. Там мій приятель Януарій вкаже вам дорогу до батька нашого Анаклета. А є ще там добрий пастир, Климент. Він щиро піклуватиметься вами. Хай Бог, всемогучий пан неба й землі, благословить вас, хай додасть вам сили побороти всі життєві спокуси, щоб побачитися в Його славі, там...

І вказав рукою вгору.

Раптом іздрігнулася земля, спалахнуло небо. Чорну, грізну хмару проверчували миготливі вогні, що скручувалися і зникали наче блискавки, але могутніші й страшніші за них.

Юрба зацікавилася з переляку. Всі стежили за Каллістом. Чародій він, чи злочинець? Небо гнівається на його, чи стверджує його слова?

А він уже біг дорогою вниз на міст над Сарном, співаючи псалом Господеві.

IV.

Злощасний день 24. серпня кінчався.

Година проминала за годинию, сполох ріс. Сенатор хвилювався: час рятувати життя! Сусід Помпоніян навантажив уже свій човник і готується відпливати. А він даремне вижидає повороту жінки. І даремне вибігала Лікінія на дорогу, даремне випитувала помпеянських утікачів, чи не стрічали де її друзів. Ті люди знизували раменами. Дивились на неї, немов на божевільну.

Бо й як їм це знати, ще й про когось незнайомого? Адже ж там сипле попелом, кидає камінням, ллє зливним дощем! Скрізь звалища, трупи, стогони, кров. А темрява яка! Чиста ніч. Та не та ясна, зоряна, навіть не та хмарна, коли немає ні місяця, ні зір на небі, але чорна, смоляночорна, як у кімнаті, коли погасити світло й заслонити найменшу щілинку. Ледви чи в бездонних челюстях Тартару темніше. У цій темряві відусіль несеться крик чоловіків, плач жінок, скигління діток, виття собак. Жах!

За ними жене смерть. Кінець світу.

Ці люди були в одчаю. Хто втратив батьків, хто дружину, хто діток. Де ж їм знати про незнайомих? І все добро їх пропало там. Несли з собою, що хто захопив нашвидку, інколи смішні дрібниці.

Якийсь високий чоловік водив блудними очима.

— Ха-ха-ха! Їх немає... сховалися під колюмнами... колюмни їх прикрили... Ждуть мене... ха-ха-ха! Які в них очі... їх немає, немає вже й богів... ха-ха-ха! це остання ніч.

Біг уперед, підскакував і реготався.

— Боги забрали йому розум! — шепотіли в юрбі.

Ніхто вже звідтіля не вернеться живий, ніхто. Пропав, хто прилишився, хто заблудив. Щасливі Стабії, що їх не досягла рука демона! Не досягла, але може ще досягти. Тікати, тікати далі!

І в дикому сполоху юрба гнала наосліп перед себе.

До Лікінії підбігла невольниця Акте.

— Лікініє! Яка радість, яка радість! Ми всі будемо врятовані! Сам префект фльоти*) приплив нам на рятунок. Не віриш? Велика квад्रीрема стоїть у заливі. На кораблі багряна хоругов, знамено префекта, ще й три ліхтарні миготять, бо ніч настає. А сам префект Пліній гостює вже в Помпоніяна.

Гай Пліній? — майнуло в голові Лікінії. — Це той приходень з-за Паду, що найшов призначення й ласку в покійного цісаря Веспасіяна. Батько не долюблює його, бо він незнатного роду, недавно добився лицарського ступеня. Він приїхав на допомогу приятелеві і стабіянцям?

Акте щебетала далі:

*) адмірал римської фльоти.

— Який він лицар! Кажуть, що капітан судна відраджував йому сюди їхати, що вся залога благала, щоб повернувся, а він таки вперся. „До відважних світ належить!” — казав.

Лікінії заблищали сльози в очах.

— Ще й між людьми давньої віри є такі, що добро ближніх ставлять вище за власне життя! Побачити його, побачити...

І дівчина метнулася до вілли Помпоніяна.

Невольник „*ab hospitiiis* *)” сповістив:

— Дочка сенатора Лікінія хоче бачити префекта фльоти.

— Введи! — почувся старечий голос.

Дівчина ввійшла до триклінія**).

Високий, огрядний дідусь лежав на мякому ослоні поруч Помпоніяна. За ним стояли два невольники, один із папірусовими звоями, другий із рильцем та дошинками, щоб писати.

Побачивши Лікінію, префект закликав:

— Вітай, дочко сенатора! Ти може теж боїшся так, як шановний наш Помпоніян? Ха, ха! Чого ж тут лякатися? Стабіїв — нещастя не досягне. Трохи попелу... Не шкодить. Буде земля більш родити. Так, від вулканічного пилу. Це наука довела. Ні, немає небезпеки!

Учений префект усміхнувся. Але вправне око могло доглянути, що усмішка щира не була.

— Немає небезпеки, друже! — повторив із натиском, звертаючися до Помпоніяна. — Ось ми

*) невольник, що мав службу вводити гостей.

***) до їдальної кімнати.

скупалися, повечеряли, тепер спокійно переспимося. А вранці відпливемо від цього негостинного побережжя.

— Та чи діждемо ми ранку? — прошепотів непевно Помпоніян. — Мене лякають ті вогні довкола...

— Але ж смійся з цього! Селяни, втікаючи, залишили вогнища, й тепер горять самітні хутори. Як на світ благословитиметься, вирушимо в дорогу. Не можна ж уніч.

— А як супротивний вітер не втихне? Кажуть, дме з такою силою, що годі від берега відбити — докинув несміливо Помпоніян.

— До ранку все зміниться. Може й Везувій заспокоїться. Автім мені зовсім не жаль, що виїхав із Місенум. Ласкаві боги дали нам незвичайне видовище. Мій Филякс — тут указав на раба-стенографа, що стояв позаду префекта, — ледви встиг записувати мої вражіння...

Обличчя дідуся оживилося. Великий природник говорив палкіше:

— Бачиш, друже, я студював вибухи Етни*), що тепер уже притихла. Про це писав я в третій книзі моєї Історії природи**), але сьогоднішньому видовищу не дорівнює, мабуть, і славетний вибух, що про нього згадує Тукидід. Де то він пише про це? — звернувся до невольника.

*) колись: Айтне.

**) Велика „Історія природи“ Плінія, що має 37 книжок, збереглася до наших часів.

— У третій книзі історії пельопонеської війни, — підповів учений раб і заглянув до якогось папірусу. — У третій книзі в 161. розділі. Цей вибух був у шостому році війни, другий — пів століття передтим*).

— Ха-ха! А Страбон**) і не прочував сьогоднішнього видовища. Знаєш, що він пише про Везувій? Прочитай, Филяксе!

Филякс розгорнув інший рукопис і читав:

— „Вище тих місцевостей лежить Везувій; довкола — прегарно управні ниви, аж до шпиля. Шпиль рівний, але зовсім неродючий, сам попіл і дірчаста жужелиця, барви саджі, наче б це місце колись горіло й ригало вогнем, але згодом вигасло, тому, що вичерпалося паливо...”

— Ха, ха! А ми напишемо інакше... — перебив Пліній, — якщо доживемо... — додав спокійно.

По хвилині оповідав далі:

— А найкраще видовище було біля Геркулянеум. Я хотів прибити туди з допомогою. Так наказував обовязок. Але вся природа, вогонь і вода, наче змовилися проти мене, не допустили мене туди. А шкода...

— Так, справді шкода... — зідхнула нишком Лікінія. — Багато бідолашних було б нашло порятунок...

*) тобто в р. 425 і 479 перед Р. Хр.

**) славний грецький географ, жив від 63 р. до Р. Хр. до 19. р. після Р. Хр.

— Ну, це ще не така шкода, — засміявся терпко префект. — Більше чи менше невдах на землі, яка різниця?

— Але ж кожне з тих безталанних — жива людина, така, як я, як ти... Вирятувати людину в хвилині жаху, страшного жаху перед загибінню — чи може що бути краще?

— Ха, ха! Це дівча говорить, як філософ... Але ні, мала, не в тім справа. Всіх нас жде одна доля. „*Omnes eodem cogimur*“ — сказав Горацій*). Так, смерть. Скоріше, чи пізніше. А подумати: може завдяки цьому „нещастю“ колись якийсь учений найде сліди нашого життя-буття! То ж то буде мати втіху... Дарма, що з нещастя других...

І старий префект почав оповідати про розкоші, яких зазнає вчений, коли пощастять йому досліди.

Лікінія дивилася на його збентеженими очима.

Так, цей римлянин умів добувати слави, умів виконувати обов'язок, умів зберігати холодну кров у небезпеці, умів із погордою дивитися на смерть, умів шукати насолоди в науці... Але не було в його душі й іскорки тієї сили, що називається любов'ю ближніх.

Який інакший — той невчений Калліст!

І Лікінія вибігла з дому Помпоніяна.

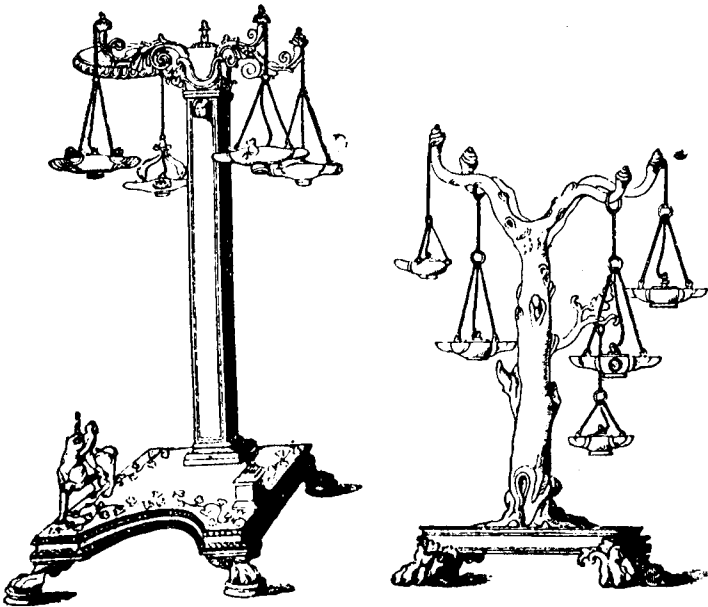
*) „Всі ми туди саме мусимо йти“. „Всім нам туди саме дорога“.

— Спокійної ночі! — полетіло вслід за нею
побажання лицарського префекта.

V.

Але ніч не була спокійна.

В домі сенатора ніхто не спав, світло світилося
ввесь час. У перістилії стояли на кам'яній до-

Бронзові свічники, викопані в Помпеях.

лівці стрункі канделябри, заввишки з чоловіка,
на трьох ногах, що пригадували звірячі лапи;
вгорі кінчилися вони по-мистецьки виробленою
мисою, а в ній світилася велика оливна лампа.

В атрії на мармуровому столі стояв пишний свічник, зроблений на подобу пня дерева; з його віток звисало п'ять лямп. А в інших кімнатах скромніші лампи розганяли темряву ночі.

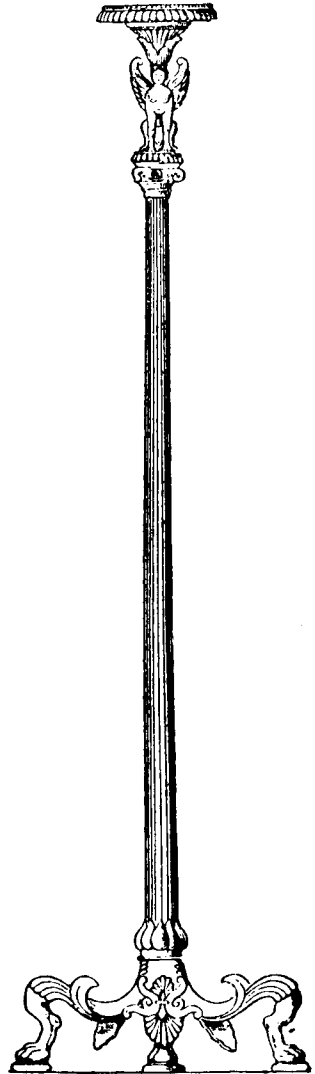
Години тривоги проминали спроквола, наче тягнулися черепашою ходою. Коли ж уже настане ранок?

Теплий попіл сипався все густіш і густіше. Земля дрижала частіше й нагальніше. Челядь тривожно перешіптувалися: вже й небезпечно залишатися в домі, під покрівлю.

Сенатор був неспокійний; вийшов із кубікулю між челядь. Коли нарешті вернеться невольник, що побіг до Помпоніяна, щоб дізнатися, що діється?

Ось і він! Задиханий, заляканий.

— Вістки жахливі... Що сказав Помпоніяна? Утікайте, куди знаєте... Але

Бронзовий свічник,
викопаний в Помпеях.

над море не біжить! Там вітер супротивний не вгає... Та ще й небувалий відплив моря... Беріг посунувся далеко, море залишило багацько риби на березі... І повітря там таке задушливе. Через те й префект Пліній упав мертвий на березі...

— Що, Пліній не живе? Хто ж тоді нас врятує?

— Киньте всяку надію на рятунок морем! А в домі Помпоніяна немає вже нікого. Боялися землетрусу, та й усі повтікали до саду. А там лле дощем і сипле камінюками, вже й побило багатьох. Щоб захиститися від небезпеки, накриваються подушками; привязують їх мотуззям до спини.

— Давайте й нам подушки! — пршепотів сенатор.

Прислуга притьмом кинулася по подушки. Сенатор тремтів на всьому тілі. І нагло скептик, в котрого серці вигоріла, здавалося, всяка віра, припав до вітаря, обняв його руками.

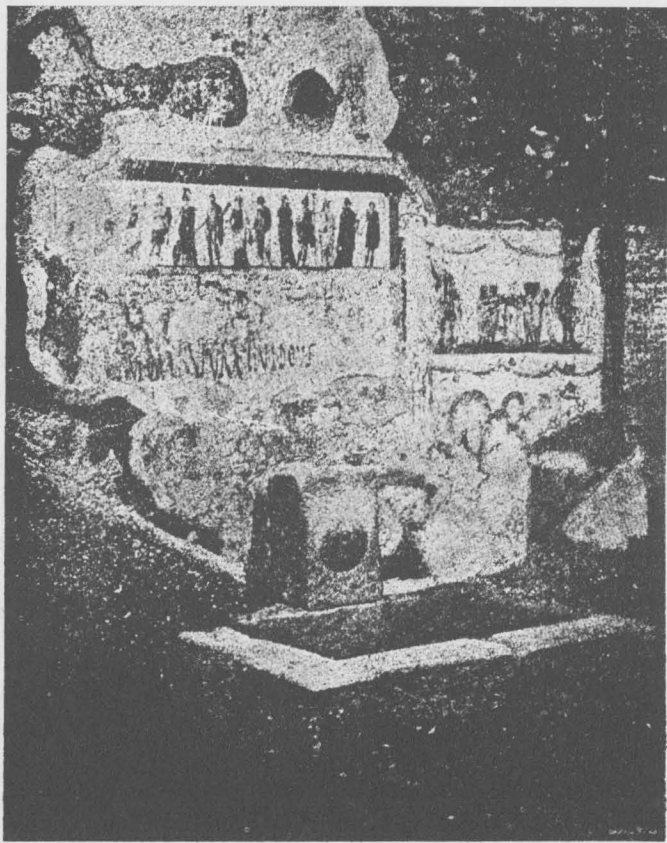
— Боги, опікуни дому, Ляри, рятуйте мене! — плакав, наче дитина. — Не хочу вмирати! Я вам за те жертви...

Не докінчив. Бо раптом...

...Страшний підземний гук. Що це? Земля розступається під ногами?

Захиталося все кругом, заколихалося, закрутилося, наче в дикому, п'яному танці. Страшна хвиля землетрусу. Такого ше не бувало!

У притьмареній свідомості чула Лікінія трі-

„Ara compitalis”— вітвар на роздоріжжі при наріжному домі в Помпеях, відкопаний у р. 1911. Над вітварем малюнок (фреск) 12 богів — пенатів міста, як Юпітер, Юнона, тощо; побіч нижче 4 урядовці складають жертву, на обидвох рогах того малюнку танцюють Ляри; ще нижче — вуж („добрий демон“).

скіт покрівлі, грюкіт стовпів, що падали, лоскіт ізвалених статуй, крик жаху. Що це? Кінець?

Коли проходила від першого переляку, побачила несамовиту картину: румовища, побиті люди, кров...

На кілька ступенів перед нею, на мозаїковій долівці, в калюжі крові лежав її батько з розбитим черепом. Батькова кров сприскала її туніку. Лежав придавлений важкою статуєю свого таки Генія.

Припала до нього. Закрила мертві очі, стиснула гидко викривлені уста.

А довкола шуміло:

— Втікати, втікати! В гори, до Сурренту, куди тікали помпеянські недобитки.

Знечевя серед криків жаху й тривоги залунав рев дикої радості. Га! Раби побачили мертве тіло — пана.

— Пан мертвий, немає пана! Ні пані, ні пана!

— Воля рабам!

В очах челяді палали іскри ненависти розптаного раба. І майже одночасно інша пристрасть, довго стримувана, спалахнула в серцях рабів у цю страшну хвилину. Жадоба багатства, сильніша за всякий страх.

— Грабуй, тягни, бери!

— Що врятуєш, твоє!

— Хай боги будуть щедрі для нас!

У цю мить Ліікнія почула над своєю головою пискливий голос:

— Аби лише це щеня не видало нас! Вбити її...

Ах, це голос Фльорентіни.

— Вбити, вбити! — підхопили інші. — Чого ще довше ждати?

Не було кому заступитися за дівчину. Не було Калліста, ні Модести. І кого це зворушувало, що ця дівчина захистила його колись перед різками? Сліпа ненависть затьмила розум, жага багатства розпирала юрбу.

І вже кремезний Прімоген замахнувся здоровенним дрючком, міряючи в голову дівчати. Впав міцний удар, аж дрючок розламався.

Лікінія лежала біля ніг мармурового стола...

— Хі - хі! — реготалася Фльорентіна. — Останнє з панського кодла.

Не було часу гаятися. Юрба рабів кинулася прожогом до кімнат, де лежали приготовані до втечі панські скарби. Загребущими руками розтягали добро, виривали одні одним з рук, кричали, сварилися, пручалися, забуваючи про небезпеку.

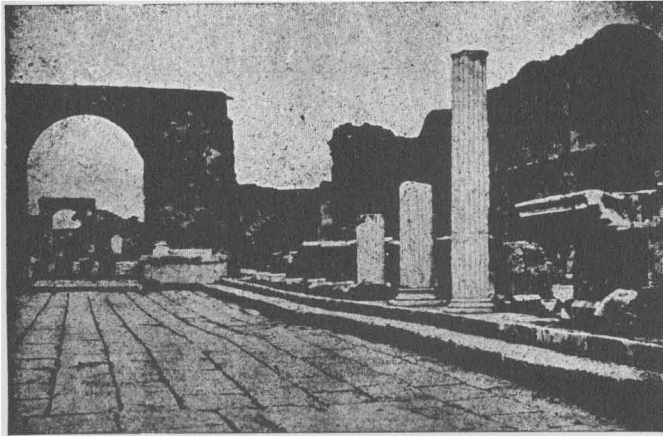
А тимчасом біля Лікінії щось хлипало. Мала, безпомічна Фавста... Дрібними рученятами гладила лице своєї пані.

Аж ось вона порушилася. Лікінія розплющила очі. Вона звалилася від переляку, коли ще не досягнув її удар. Сила удару впала не на неї, а на грань стола. Раб у поспіху не помітив помилки.

Але Лікінія лежала непорушно.

— Чи варто жити, — думала, — коли до-
вкола самі Фльорентіни та Прімоґени? Чи варто
спасати життя?

Але ж Фавста! Врятувати її, врятувати! На
пам'ять її праведних батьків. Це ж обов'язок Лі-
кінії. Рятувати!

Відкопані румовища форум (ринку) в Помпеях.
Тріумфальна брама.

І Лікінія вмить схопилася з долівки, сти-
снула за ручку Фавсту, прикрила себе й дитину
подушкою, вхопила іще полишений смолоскип
і метнулася прожогом на вулицю.

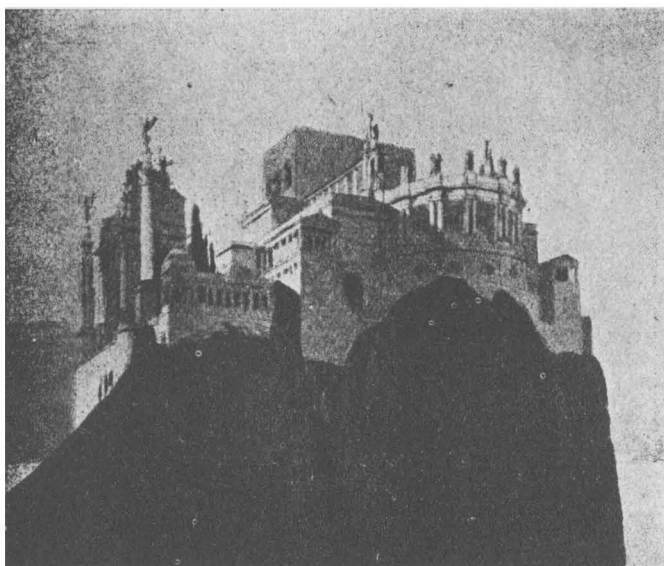
Ледви вибігла з дому, почула новий струс
землі, новий гук, новий крик.

Блискавка з Везувія освітила небозвід дов-
гими зикзаками. Лікінія глянула позад себе.

Вілля її батька лежала в румовищах. Під зва-

лищами залишилися тіла побитих рабів. Не довелося їм задовольнити жагу багатства...

Нова блискавка освітила шлях перед дівчиною. Дорогою на Суррент поспішали останки стабіянців. Вона побігла за ними.

Острів Капрея (нині Капрі) з палатою цісаря Тіберія.
Реконструкція.

Швидше, швидше під гору! Дальше від гидких примар!

Бігла, аж дух у грудях затиало. Дарма, що раз-у-раз каміння падало на дорогу, що ноги стрягли в грубій верстві попелу, що дивний за-

пах, ніби сірки, стискав за горло, душив. Вона нінащо не зважала.

Лише вряди-годи приставала, щоб струсити пил, що присипав тіло й одяг, і гнала далі. До свого боку пригортала малу Фавсту, інколи несла її, а проте не падала під тягаром. Якась вища, надземна воля додавала їй сили.

Нарешті останками сил допленталася на вершок гори. Відвязала подушку. Тут жужелиця не паде й попіл уже рідший.

Але Лікінія чує, що знемагає; знесилена валиться з ніг. Їй стає моторошно.

— Біля пригори Мінерви стоять судна... — долітають до її слуху слова останніх утікачів.

Ці слова будять Лікінію. Вона зривається на ноги, міцно пригортає Фавсту і з свіжою силою рушає в дальшу дорогу.

— Там судна! — шепоче до малої. — Ми дістанемося до Риму, ми мусимо туди добитися!

— До Риму, до Риму! — повторює собі вперто. — До нового життя! Тут була тільки ненависть і самолюбство. Туди, до Климента, вчителя доброго! Пізнати евангеліє правди й любови! Здобути світло віри! Далі в той світ, де немає ні пані, ні рабині!

Наче з-за мряки виринали обриси Сурренту й чарівної Капреї. Ген, далеко, там сонце сяє...

Бігла.

Назустріч сонцю золотому.

ПРИМІТКИ ДО ОПОВІДАНЬ.

Прометей. Перекази про Прометея змінювали свій вид у грецькому письменстві й мистецтві. Великий драматичний поет Аїсхиль (524—456 пер. Хр.) створив той безсмертний тип Прометея, що завжди мав, має і буде мати великий вплив на поезію всіх народів. З Аїсхилевої трилогії про Прометея збереглася лиш одна трагедія: „Прикований Прометей“. Її тема заторкнена в 4. розділі нашого оповідання. Постать Прометея, створена Аїсхилем, мала вплив і на українське письменство, починаючи від Котляревського*). Ця постать надхнула також і Тараса Шевченка. Поему „Кавказ“ починає він такою картиною:

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію політі;
З покон-віку Прометея
Там орел карає,
Що-день божий довбе ребра
Й серце розбиває;
Розбиває, та не випе
Живущої крові,
Воно знову оживає,
І сміється знову.

Діомейський шибайголова. Історію перських воєн списав Геродот з Галікарнасу (приблизно

*) Докладніше цю справу обговорює Ю. Мушак у статті „Постать Прометея в світовій та українській літературі“ в журналі „Дзвони“ ч. 8—9. і 10. за рік 1937.

485—425 до Хр.), перший історик світу, „батько історії“. Битву під Саламіною (р. 480 пер. Хр.) він описує в VIII. (передостанній) книзі своєї історії. Також драматург Айсхиль, наочний свідок бою, — він брав участь у битвах під Маратоном, Саламіною і Плятеями — дає барвистий образок цієї пам'ятної битви в оповіданні післанця в трагедії „Перси“, що її виставили в Атонах уже в р. 472.

На виставі „Фільоктета“. Трагедію „Фільоктет“ виставив Софокль (що жив у р.р. 495—406 пер. Хр.) при кінці свого життя — в р. 409, здобуваючи першу нагороду. Про Фільоктета писали також Айсхиль і Евріпід, але їхні трагедії на ці теми не збереглися. В будові цієї трагедії старенького автора — єдиної з усіх — видно сліди техніки Евріпіда, його молодшого товарища й суперника (около 480—406): при кінці трагедії появляється бог (Геракль), що своїм наказом лагідно розпутує туго зав'язаний вузол трагічного конфлікту („*deus ex machina*“). Цей технічний засіб пригадує нам намагання авторів сучасних американських фільмових драм давати кожній драмі щасливе закінчення („геппі енд“).

Плятон (427—347 пер. Хр.) пробував у своїх молодечих літах писати трагедії. Опісля ж зовсім присвятився філософії, головню під впливом атенського мудреця-філософа Сократа (469—399). У своїх філософічних діяльностях Плятон шукає ідеалу правди й особливо гостро бореться з мистецтвом забріхування софістів (як от у діяльностях Протагор, Горгій, тощо).

Супротивники Порсенни. Історію Риму від його казкових початків аж до часів панування цісаря Августа (докладніше: до 9 р. пер. Хр.) описав римський історик Тіт Лівій (59 пер. Хр. — 17 по Хр.) у великому творі: „*ab urbe condita libri*“, що складався з 142 книг (дійшов до нас частинно). Як історію пізніших часів Лівій опирав на добрих джерелах, так події глухої давнини відтворював здебільша на багатому матеріалі поетичних переказів. Вони, щоправда, не мають історичної вартости,

зате ж передають вірно лицарського духа посвяти, що окрилював давніх римлян і вів до великих діл. А проте і в переказах зберігається зерно історичної правди, як от і в тих про війну з Порсенною, що дали сюжет нашому оповіданню: новіші дослідники при допомозі розкопів вияснили, яку велику ролю в історії Італії відіграло племя етрусків, що під грецьким впливом витворило доволі високу культуру. Ці північні сусіди Риму були зовсім відмінного походження, як інші італіки (отже й римляни), що належали до індо-європейської мовної групи. Але небавом їх могутність підупала; тоді й Рим визволився з-під впливів своїх північних сусідів.

Як промовив Везувій. В заранні історії, між рр. 800—700 до Хр., Везувій — як виявили розкопи — був діяльним вульканом. Опісля, в історичних часах, замовк. Згодом небезпека забулася; всі вважали його за вигаслий; отож його врожайні околиці покрилися мережею міст і сіл. І хоча в 60-их роках I. ст. по Хр. Везувій відновив свою діяльність, проте нагальний вибух дня 24. серпня 79 р. по Хр. був для всіх страшною несподіванкою. Але було ще доволі часу втікти для всякого, хто не злегковажив собі катастрофи.

З-поміж пізніших частих вибухів (як от у рр. 203, 472, 512 і і.) ніюдин не дорівнював силі першої катастрофи, навіть найсильніший з 1631 р., що коштував життя 3.000 людей.

Про вибух Везувія з 79 р. маємо небагато вісток із старовини. Головним історичним джерелом є два листи (VI 16 і VI 20) письменника Плінія Молодшого (жив приблизно 61—114 по Хр.) до приятеля, історика Таціта (приблизно 56—120 по Хр.), що просив у нього інформацій, щоб використати їх у своїй історії. (На жаль, ця частина історії Таціта не збереглася). Бо Пліній Молодший був небагом славного природника, автора великого твору „Naturalis historia“ (в 37 кн.), одночасно префекта воєнної фльоти (ми сказали б адмірала) Гая Плінія Секунда,

що прийняв його за сина (адоптував). З того часу небіж носить ім'я родини дядька: він називається **С. Plinius Caecilius Secundus**, в історії коротко „Пліній Молодший“. З дядьком і матір'ю (сестрою адмірала) 18-літній Пліній перебував саме в Місенум при візді до неаполітанського заливу, де була пристань воєнної фльоти. Тут залишив його дядько, вибираючися з кораблями на рятунок у хвилині вибуху. Тут Пліній Молодший бачив на власні очі та пережив вибух Везувія. Лява не досягнула Місенум і він щасливо вийшов із тієї катастрофи, що коштувала життя його дядька.

Правда, відомості з старовини про вибух Везувія — скупі, але ж цю недостачу заповнюють ущерть сучасні наукові розсліди на основі розкопів, що розкрили нам засипані Помпеї і частину Геркуланеум; також Стабії приходять на чергу розкопів. Починаючи вже з р. 1709 бували люди, що не жаліли коштів, ні трудів, щоб розгорнути таємницю давніх віків, закриту густою масою жужелиці й ляви. Але щойно від 1860 р. починаються систематичні розкопи під доглядом фахівців, учених археологів. Головно від р. 1911 ведуться ті розкопи без упину — в останніх часах під проводом проф. Амедео Маюрі — і розкривають усе нові дільниці мертвих міст.

У часі катастрофи 79 р. християнська громада в Римі була вже дуже міцна: вона пережила перше своє переслідування за царя Нерона в р. 64. Але розкопи не вказали, щоб також у засипаних містах була якась християнська громада. Серед безлічі всяких написів тільки один-единий „Sodoma Gomora“ міг би вказувати на існування християн. Та мабуть не християнин, але жид написав ці слова на мурі дому, бо є ще більше доказів на те, що жиди жили вже в Помпеях.

ЗМІСТ.

	стор.:
Прометей	3
Діомейський шибайголова	17
На виставі „Фільоктета”	53
Супротивники Порсенни	83
Як промовив Везувій (Пані й рабиня)	101
Примітки до оповідань	140

10116

MEE

745

295